

Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta Hadis Tarihi Dersleri*

From the Methodology of Ḥadīth to the History of Ḥadīth: The Courses of the History of Ḥadīth in Dār al-Funūn Theology

Nilüfer Kalkan Yorulmaz

Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Istanbul University Faculty of Theology, Department of Hadith
İstanbul, Turkey

nilufer.yorulmaz@istanbul.edu.tr
orcid.org/0000-0002-6191-8072

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

* Bu makale, Darulfunun İlahiyat'ın İlmî Birikimi 15 Mayıs 2018 Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Dârülfünun İlahiyat'da Okutulan Hadis Tarihi Dersleri" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir. / This paper is the final version of an earlier announcement called "Dârülfünun İlahiyat'da Okutulan Hadis Tarihi Dersleri", not previously printed, but orally presented at a symposium called "Darulfunun İlahiyat'ın İlmî Birikimi 15 Mayıs 2018", the content of which has now been developed and partially changed.

Received / Geliş Tarihi: 06 September / Eylül 2019

Accepted / Kabul Tarihi: 28 November / Kasım 2019

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2019

Pub Date Season / Yayın Sezonu: Aralık / December

Volume / Cilt: 23 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 651-671

Cite as / Atıf: Yorulmaz, Nilüfer Kalkan. "From the Methodology of Ḥadīth to the History of Ḥadīth: The Courses of the History of Ḥadīth in Dār al-Funūn Theology [Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta Hadis Tarihi Dersleri]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/2 (December 2019): 651-671.

<https://doi.org/10.18505/cuid.616504>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. <https://dergipark.org.tr/pub/cuid>

652| Nilüfer Kalkan Yorulmaz. Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ...
From the Methodology of Ḥadīth to the History of Ḥadīth: The Courses of the History of
Ḥadīth in Dār al-Funūn Theology

Abstract: Dār al-Funūn Theology founded in 1924 was a modern educational institution which adopted both traditional and modern approach to Islamic Sciences. The changes in the field of *hadīth* during the process of transition to the university caused a change in the definitions and the titles of the courses such as from *hadīth al-sharīf* and *usul al-hadīth* to *hadīth* and the history of *hadīth* and the time allocated to each course was gradually reduced. The preparation of the texts by the teachers in the hadith history courses and their content will answer the question of whether there is a transformation in the field of *hadīth* in the early years of the Republic of Turkey. As a matter of fact, Izmirli İsmā'īl Haqqī's *History of Ḥadīth* and Huseyin 'Avnī' Arapkirli's *al-Buğya al-Ḥasīs fī Tārīh al-Ḥadīth* which were written in this period, pioneered the studies based on the field of the history of *hadīth* in Turkish *hadīth* literature. In addition, these works are the main source in understanding the period. In this study, the mentioned works will be textually analysed through the induction method. Therefore, the subjects that would reflect the ideas of the teachers will be discussed. Thus, it will be tried to determine whether the courses of the history of *hadīth* are closer to tradition or modern ideas and, how the education of *hadīth* is practised.

Summary: After the foundation of the Turkish Republic in 1923, the Faculty of Theology was opened at Istanbul University as a result of the abolition of *madrasas* issuing a law regarding to the Unification of Education announced in 1924. With the opening of this faculty, the education in the field of Religious Sciences continued its presence on a new foundation, which can be considered modern, until 1933. In this study, it was attempted to trace the courses of *Ḥadīth* and the History of *Ḥadīth* given in the Faculty of Theology at Istanbul University between 1924 and 1933. Firstly, a brief history of the courses will be given, and then it is among the purposes of this study to perform a textual analysis of the works written by the teachers of these courses. While doing this, Izmirli İsmail Hakki's *History of Ḥadīth*, which was written as course notes and Huseyin Avni Arapkirli's *al-Buğya al-Ḥasīs fī Tārīh al-Ḥadīth*, which has not been known until discussed it this article for the first time, were focused on. These works are very important in terms of initiating the History of *Ḥadīth* literature. Furthermore, these are the first works in the field of *hadīth* in the Turkish Republic, and they are very important sources for revealing the ideological infrastructure of the period.

To begin with, it is necessary to attract attention to the change in the course names and duration if there is a need to briefly mention the history of *hadīth* courses in University. In the universities founded before the opening of the Faculty of Theology, the courses were named as *Ḥadīth al-sharīf* and *usul al-hadīth*. Besides, these courses were included in the curriculum for four years, which constituted the duration of the education. In the university founded in 1924 after the proclamation of the Republic, the name was changed as *Ḥadīth* and the History of *Ḥadīth*. It is seen that the courses of *Ḥadīth* and the History of *Ḥadīth* were taught three hours a week for two years from the opening of the Faculty of Theology until 1931. From 1931 until 1933, when the faculty was closed, the courses continued to be given two hours a week.

When the content of the works is viewed, it can be seen that Izmirli İsmā'īl Haqqī followed a historical system in his work *History of Ḥadīth*. Beginning the subject with the classification of sciences, Izmirli touches upon the topics such as the writing and codification of *hadīths*. Afterwards, he also deals with the methodology of in detail. He then mentions about the history of *hadīth* by Shi'ā and draws a general map of the history of *hadīth* as of the third century of the Islamic calendar. This work differs from the previous tradition of the education of *hadīth* in terms of including the Shi'ā's the history of *hadīth* and especially of *ahl al-ra'y*'s understanding of the *hadīth*. In addition, the detailed discussion of *hadīth* practice in the work is significant in terms of showing that the content of the course did not only cover the history of *hadīth*.

Moreover, it is observed that Izmirli touched upon controversial topics in his work such as the writing of *hadīth*, Bukhari's criticism and *hadīth*-history relation. However, Izmirli does not express his approach to these topics so clearly. In doing so, he hides his views between lines, using ambiguous statements related to the topics while trying to base the views on authority. For instance, he says that the *hadīths* were written on the special pages of the companions in the early periods when it comes to writing *hadīths*, which was one of the most important topics of the history of *hadīth*.

Even though this gives an impression that the *hadīths* were written in the companion period, it is stated in the following explanations that the *hadīths* had not been gathered and written down in one place. İzmirli also says that they refer to the *hadīths* in the hearts of the companion. In another example, he mentions that there is no doubt about the accuracy of the narrations in Bukhārī's work. However, in the following pages, he states that there are narrators, who are not trustworthy, in Bukhārī's work and says Dāraqutnī's criticisms related to Bukhārī. When the aforementioned two examples are examined, it can be stated that İzmirli acted a bit more cautiously especially in controversial topics.

When it comes to Ḥuseyin 'Avnī' Arapkīrli, who starts his work with the classification of sciences as İzmirli does, it is seen that he discusses the part of practice much more briefly. Additionally, he gives more attention to Prophet Muhammad and companion period of the *hadīth* history. In his work, he also provides detailed information about the formation of the *hadīth* literature in the third century of the Islamic calendar and afterwards. When the issue is reviewed within the scope of the topics discussed by Ḥuseyin 'Avnī' in his work, it is necessary to mention that the topics related to the history of *hadīth* were more dominant in the work.

Unlike İzmirli, he does not allocate much space to controversial topics in his work. However, it should also be noted that he partly touched upon some controversial topics such as *hadīth* -history relation and writing of *hadīths*. Ḥuseyin 'Avnī' considers the history of *hadīth* as a sub-heading of history. Regarding the writing of *hadīths*, he states openly that the *hadīths* generally were not written down because of the possibility for them to be mixed up with the Qur'ān in the early periods, and this continued until the time of caliphate 'Ömer bin 'Abd al-'Azīz.

Thus, it can be said that both writers, who applied different methods in their works, looked for a new method. However, it should be remembered that these names were a part of the Ottoman educational system and included in a new system together with their background. Consequently, the fact that they were somewhere between old and new.

Keywords: Ḥadīth, Dār al-Funūn, History of Ḥadīth, İzmirli İsmā'īl Ḥaqqī, Ḥuseyin 'Avnī' Arapkīrli.

Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dārülfünun İlahiyat'ta Hadis Tarihi Dersleri

Öz: 1924 yılında Tevhid-i Tedrisât kanunu ile medreselerin kapatılması ve İstanbul Dârülfünunu İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasıyla birlikte özellikle İslami ilimler alanında bir dönüşümün amaçlandığı söylenebilir. Üniversite'ye geçiş sürecinde genelde İslami ilimler özelde hadis alanında yapılan değişiklikler özellikle ders isimlerinin hadis-i şerif ve usûl-i hadis'ten hadis ve hadis tarihine çevrilmesi hadis eğitiminde de yeni bir döneme girildiğini göstermektedir. Nitekim derslerin bu şekilde isimlendirilmesiyle birlikte hadis tarihi literatürünün de oluşmaya başladığı görülmektedir. Özellikle hadis ve hadis tarihi derslerinde hazırlanmış olan metinlere ulaşılması ve bu metinlerin arasında durduğu yerin değerlendirilmesi Cumhuriyet'in ilk yıllarında hadis eğitiminde nasıl bir dönüşüm yaşandığının cevabını verecektir. Nitekim bu dönemde mezkûr derslerin hocaları tarafından yazılan ve derslerde tekrar edilen İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* ve Ḥuseyin Avni Arapkīrli'nin *el-Bugyetu'l-hasîs fi Târîhi'l-hadîs* isimli eserleri hem Türkçe hadis tarihi literatürüne öncülük etmekte hem de 1924-1933 yıllarını kapsayan Dârülfünun İlahiyat Fakültesi dönemi hadis anlayışının tespit edilmesinde temel kaynak olma özelliği taşımaktadır. Bu çalışmada mezkûr eserlerin metin analizleri yapılarak tümevarım metodu uygulanmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken ise müderrislerin fikri alt yapılarını yansıttığı düşünülen hususlara temas edilecektir. Böylece dönemin hadis tarihi derslerinin gelenek ve modern arasında nerede durduğu belirlenmeye çalışılacak ve hadis eğitiminin pratikte nasıl bir eğitim verdiğini değerlendirilecektir.

Özet: 1923 yılında Cumhuriyet'in kurulmasının ardından 1924 yılında ilan edilen Tevhîd-i Tedrisât kanunu ile medreselerin ilga edilmesi sonucunda İstanbul Dârülfünunu İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Bu fakültenin açılması ile İslami İlimler alanındaki eğitim modern diye isimlendirilebilecek yeni bir zeminde varlığını 1933 yılına kadar sürdürmüştür. Bu çalışmada, 1924-1933 yılları arasındaki Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde verilen Hadis ve Hadis Tarihi derslerinden Hadis Tarihi derslerinin izleri sürülmeyle çalışılmıştır. Dönemin hadis tarihi derslerinin kısa bir tarihçesi verilecek ve

654| Nilüfer Kalkan Yorulmaz. Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ...

derslerde okutulan eserlerin metin analizinin yapılması sağlanacaktır. Bu yapılırken ise derslerin hocaları tarafından ders notu olarak kaleme alınan İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* ve daha önce gün yüzüne çıkartılmamış olan ancak ilk defa bu makalede ele alınan Hüseyin Avni Arapkirli'nin *el-Bugyetu'l-Hasis fi Tarihi'l-Hadis* isimli çalışmaları esas alınmıştır. Zikredilen bu eserler, Hadis Tarihi literatürünü başlatması açısından oldukça önemlidir. Bununla birlikte bu eserler Türkiye Cumhuriyeti'nde hadis alanında verilen ilk eserler olma özelliği taşımakta ve dönemin fikri alt yapısını ortaya çıkarmada önemli kaynaklar olma özelliği taşımaktadırlar.

Öncelikle Dârülfünun bünyesindeki hadis derslerinin kısa bir tarihçesini vermek gerekirse ders isimlerindeki ve sürelerindeki değişikliğine dikkat çekilmesi gerekmektedir. İlahiyat Fakültesi'nin açılmasından önce kurulan Dârülfünun'larda ders isimleri Hadis-i Şerif ve Usul-i Hadis diye isimlendirilmiştir. Ayrıca bu dersler eğitim süresi olan dört sene boyunca müfredatta yer almıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında kurulan Dârülfünun'da ise bu isim, Hadis ve Hadis Tarihi olarak değiştirilmiştir. Böylece klasik hadis usulü ilminden tarih yönü daha ağır bir hadis eğitime başlanmıştır. İlahiyat Fakültesi'nin açılışından 1931 yılına kadar Hadis ve Hadis Tarihi derslerinin iki sene ve haftada üç saat olarak işlendiği görülmektedir. 1931'den fakültenin kapatılmış olduğu 1933 yılına kadar ise dersler haftada iki saat olarak işlenmeye devam etmiştir.

Eserlerin içeriğine bakıldığında ise İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* isimli eserinde tarihsel bir tasnifi takip ettiği görülür. İlimler tasnifiyle konuya başlayan İzmirli, hadislerin yazılması ve tedvinini gibi konulara temas etmektedir. Ardından hadis ilminin usul konularını da ayrıntılı bir şekilde temas etmektedir. Şia'nın hadis tarihine değinmekte ve hicri üçüncü asırdan itibaren hadis tarihinin genel bir haritasını çıkarmaktadır. Bu eser Şia'nın hadis tarihine ve özellikle ehl-i rey'in hadis anlayışına yer vermesi açısından da kendisinden önceki hadis eğitimi geleneğinden ayrılmaktadır. Ayrıca eserde hadis usulü kısmının geniş bir şekilde işlenmiş olması da sadece dersin muhtevasının sadece hadis tarihini kapsamadığını göstermesi açısından önemlidir.

Bununla birlikte İzmirli'nin eserinde hadislerin yazılması, Buhâri eleştirisi, hadis tarih ilişkisi gibi tartışmalı konulara yer verdiği görülmektedir. Ancak bu konularda İzmirli, kendi yaklaşımını çok net bir şekilde ifade etmemektedir. Bunu yaparken görüşleri bir otoriteye dayandırma çabasında olduğu gibi konuyla ilgili muğlak ifadeler kullanılarak kendi görüşlerini de satır aralarına gizlemektedir. Örneğin, hadis tarihinin en önemli konularından biri olan hadislerin yazılması meselesinde ilk dönemlerde hadislerin sahabe'nin özel sayfalarında yazıldığını ifade etmektedir. Bu durum, hadislerin sahabe döneminde yazıldığı izlenimi veriyor olsa da daha sonra yapılan açıklamalarda ilk dönemlerde hadislerin bir yerde toplanıp yazılmadığını belirtmektedir. Özel sayfalar kısmını da açıklayan İzmirli bunun sahabe'nin kalplerinde saklı olan hadislere işaret ettiğini söylemektedir. Bir başka örnekte ise Buhâri'nin eserindeki rivayetlerin sahih olduğu hususunda herhangi bir şüphenin bulunmadığını belirtmektedir. Ancak ilerleyen sayfalarda Buhâri'nin eserinde hakkında olumsuz görüş beyan edilen raviler bulunduğunu belirtmekte ve Buhâri ile ilgili Dârekutni'nin eleştirilerini sıralamaktadır. Zikredilen iki örneğe bakıldığında İzmirli'nin özellikle tartışmalı konularda biraz daha temkinli hareket ettiği söylenebilir.

Eserine İzmirli gibi ilimler tasnifiyle başlayan Hüseyin Avni Arapkirli'ye geldiğinde ise onun hadis usulü kısmını çok daha muhtasar bir şekilde aktardığı görülmektedir. Bunun yansira özellikle hadis tarihinin Hz. Peygamber ve sahabe dönemini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Ayrıca hicri üçüncü asır ve sonrasındaki hadis literatürünün oluşumu ile ilgili de eserde ayrıntılı bilgiler sunulmaktadır. Hüseyin Avni'nin eserinde ele aldığı konular bağlamında meseleye bakıldığında ise eserin hadis tarihi konuları daha ağırlıklı bir şekilde oluşturulduğu söylenmelidir.

Kendisi eserinde İzmirli'nin aksine tartışmalı konulara çok fazla girmemektedir. Ancak hadis-tarih ilişkisi, hadislerin yazılması gibi bazı tartışmalı konulara yer yer değindiği de söylenmelidir. Konuyla ilgili görüşlerini daha net bir şekilde ortaya koyan Hüseyin Avni, hadis tarihini tarih ilminin bir alt başlığı olarak görmektedir. Hadislerin yazılması meselesinde ise öncelikle sahabe'den konuyla ilgili aktarılan birbirine muhalif rivayetlere yer vermektedir. Ardından ise ilk dönemlerde Kur'an ile karışma endişesi bulunduğu hadislerin genellikle yazılmadığını ve bu durumun Ömer b. Abdülaziz'in hilafetine kadar devam ettiğini açık bir şekilde belirtmektedir.

Dolayısıyla eserlerinde farklı metotlar benimseyen her iki müellifin yeni bir metot arayışında oldukları söylenebilir. Zira İslami İlimler için yeni bir şey olan Hadis Tarihi derslerinin ve konuyla

ilgili literatürün ilk örneklerinde böyle bir arayışın varlığı doğal karşılanmalıdır. Ancak bu isimlerin Osmanlı eğitim sisteminden geçtikleri ve oradaki birikim ile yeni bir sistemin içerisine dahil olmuş oldukları unutulmamalıdır. Dolayısıyla eski ve yeni arasında bir bir yerde durmaları, yukarıda belirtilen çekincelerin bir parçası olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis Tarihi, Dârülfünun, İzmirli İsmail Hakkı, Hüseyin Avni Arapkirli

GİRİŞ

Cumhuriyet'in ilan edilmesi aynı zamanda İslami İlimler alanında yeni bir döneme giriş simgelemektedir. Buna göre Mecliste bir İslam Araştırmaları Kurumu ihdas edilecektir. Bu kurumun temel amaçları arasında ise batı felsefesi ile İslam felsefesinin ilişkilerini incelemek, modern İslam alimleri yetiştirmek ve İslam'ın modern bilime göre yorumlanması sağlamak bulunmaktaydı.¹ Ardından 1924 yılında Tevhîd-i Tedrisât kanunu ile medreselerin kapatılması ve İstanbul Dârülfünunu İlahiyat Fakültesi'nin açılması da sosyal ve siyasal olaylarla da bağlantılı bir şekilde İslami ilimler eğitimi açısından bir değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken husus Dârülfünun'un açılma teşebbüslerinin modernleşme ve toplumun dönüştürülmesi gibi sebeplere dayandırılmasıdır.² Nitekim batı bilimini eğitim sistemine dahil ederek aydın insanlar yetiştirme projeleri yaklaşık olarak eş zamanlı bir şekilde dünyadaki diğer Müslüman ülkelerde de Türkiye gibi kendine yer bulmaktaydı. Nitekim İngiliz sömürsündeki Hindistan'da Seyyid Ahmed Han (ö. 1315/1898) tarafından Kurulan Aligarh okulu³ ve bu okulun bir sonucu olarak Kur'âniyyun akımının doğması⁴, Endonezya'da yine aynı amaca matuf ve Ahmed Dahlan tarafından kurulan Muhammeddiyye Medresesi⁵ ve aynı dönemlerde özellikle alman müsteşrik Ignaz Goldziher'in Muslim Studies isimli eserini kaleme almış⁶ olması bunun en bariz örneklerindedir. Örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu okulların kurulmasında Mısır'daki modernleşme hareketlerinin baş aktörleri olan Muhammed Abduh (ö. 1322/1905) ve Cemâleddin Afgâni⁷ (ö. 1314/1897) gibi isimlerin görüşlerinin etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de açılan bu fakültede de benzer bir dönüşümden bahsedilebilir.⁸

Bu değişim ve dönüşümün Türkiye'de inceleneceği en önemli alan ise Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nin müfredatı, ders notları ve hocalarıdır. Buna göre dönemin İlahiyat Fakülteleri'ndeki hadis derslerini ele alacağımız bu çalışmada Dârülfünun'un kısa bir tarihçesine, ders isimleri ve haftalık ders saatleri hususunda yaşanan değişime ve bu dersleri veren hocalara kısaca değinilecektir. Ancak kabul edilmelidir ki ders isimleri, haftalık ders saatlerinin neler olduğu ile hocalarının kimler olduğundan daha fazla derste işlenen metinlerin içeriği dönemin anlayışını ortaya koymada en önemli faktörlerden biridir.

¹ Niyazi Berkes konuyla ilgili açıklamasında bu amaçların din araştırmalarında bir belirlilik kazandırdığını ancak bunun istenen düzeye ulaşmadığını belirtmektedir. bk.Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 533.

² Ekmeleddin İhsanoğlu, "İslam Dünyasının İlk İlahiyat Fakültesi", *Dârülfünun İlahiyat Sempozyumu, 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri* ed. Tahsin Özcan, Ahmet Hamdi Furat, Hüseyin Sarıkaya (İstanbul: Ada Ofset, 2010), 7.

³ Ahmed Aziz, *Islamic Modernism in India and Pakistan: 1857-1964* (London: Oxford University Press, 1970), 36.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni: Hint Alt Kıtası, Mısır Diyarı ve Türkiye Modernleşmesi Üzerine* (İstanbul: Hadisevi, 2004); İbrahim Hatiboğlu, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları: Hint Alt Kıtası, Mısır ve Türkiye'de Hadis Tartışmaları* (İstanbul: Hadisevi, 2004).

⁵ Hacı Muhammad Bukhari Lubis, "Dahlân, Kiai Hacı Ahmed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8: 418.

⁶ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies* (London, 1971).

⁷ Cemaledin Afgâni 1870 yılında Dârülfünun'un açılış konuşmasında modernist fikirlerini ifade ederek aslında Osmanlı'nın eğitim alanında yeni bir döneme girdiğini haber vermektedir. (Bedri, *Gencer, İslam'da Modernleşme* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), 300.

⁸ Bedri Gencer de İslam dünyasının önemli merkezlerinden olan Osmanlı, Mısır, Tunus ve Hindistan'da modernleşme bağlamındaki teorik çalışmaların 1860'ların sonlarında başladığını ifade etmektedir. (Gencer, *İslam'da Modernleşme*, 300.)

656| Nilüfer Kalkan Yorulmaz. Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ...

1924-1933 yılları arasında kapsayan çalışmamızda dönemin hadis anlayışını ortaya çıkarmak için daha önce kurulan Dârülfün-i Şahane'nin Ulûm-i Âliye-i Diniye şubesinde okutulan metinlerin içeriğinin belirlenmesi gerekmektedir. 1900-1914 yıllarını kapsayan bu şubede hadis dersleri hadis-i şerif ve usul-i hadis ismiyle⁹ bir hadisçi olarak tanınmayan Mehmet Esad Efendi, Alay Müfettişi Şükrü Efendi ve Kazasker Esad Efendi tarafından okutulmuştur. Ancak bu dönemlerde okutulan derslerde hadis tarihi muhtevasının bulunmaması ve okutulan eserlerin sadece klasik hadis usulü konularından müteşekkil olması sebebiyle 1924-1933 arasındaki hadis eğitimini öncesiyle karşılaştırabilmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte yine Cumhuriyet döneminin önemli çalışmalarından olan ve Dârülfünun Edebiyat Fakültesi müderrisliği yapmış olan Babanzâde Ahmet Naim'in (ö. 1934) et-*Tecrîdü 'ş-şarih li-eḥâdîsi 'l-Câmi 'i 'ş-şahîh* isimli esere yazmış olduğu *Mukkadime* de zikredilmelidir. Ancak bu çalışmanın da Dârülfünun'un kapsamı çerçevesinde telif edilen bir eser olmaması hasebiyle konunun kapsamı dışında kalmaktadır.¹⁰

1924-1933 yılları arasındaki dönemde İstanbul Dârülfünunu İlahiyat Fakültesi'nde Hadis ve Hadis Tarihi diye adlandırılan hadis dersleri isminden de anlaşılacağı üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Öncelikle derslerde okutulan metinleri kendi içerisinde bir tasnife tabi tutmak gerekmektedir. Nitekim birinci kısım hadis, yani Binbir Hadis veya Buhâri'den (ö. 256/870) temel hadis kaynaklarından seçilen hadislerin derlenerek öğrencilere okutulduğu bölümdür. İkinci kısım ise bu makalede özellikle üzerinde durulacak olan Hadis Tarihi'dir. Bu bölüm hadis literatüründe hadis tarihi çalışmalarını başlatması açısından önemli ve metin analizine uygun bir bölümdür.

Çalışmamızda Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde açıldığı 1924 yılından kapandığı 1933 yılına kadar Hadis ve Hadis Tarihi derslerini veren İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* ve Hüseyin Avni Arapkırlı'nın¹¹ *el-Bugyetu 'l-Hasis fi Târihi 'l-Hadis* isimli eserlerinden metin analizi yöntemiyle yararlanılacaktır. Diğer taraftan müellifin fikri yapısını ortaya çıkaracağını düşündüğümüz ilimler tasnifi, tarih-hadis tarihi ilişkisi, hadislerin yazılması meselesi, Buhâri ve Müslim'in (ö. 261/875) eserlerine bakış, Hanefiler'in hadis anlayışı gibi konulara müellifin konuya temas edip etmediği dikkate alınarak yer verilecektir. Böylece Cumhuriyet dönemi hadis çalışmalarının ilk iki eseri olan *Hadis Tarihi* ve *el-Bugyetu 'l-Hasis* isimli eserlerden hareketle ele alınan konular, girdikleri tartışmalar gibi hususlarda karşılaştırma yapılabilecek, müelliflerin sahip oldukları altyapı ve benimsemiş oldukları varsa siyasi duruş tespit edilebilecektir. Bu, aynı zamanda bu fakültenin dokuz yıllık süreci boyunca hocaların ders muhtevalarındaki farklılıkları da ortaya çıkarmayı sağlayacak ve dönemin benzerlik ve farklılıkları göz önünde bulundurularak daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca Cumhuriyet döneminde hadislere yaklaşım tarzının Türkiye'deki hadis eğitim sisteminde uygulamada ne kadar yer bulduğu sorgulanmış olacaktır.

Tüm bunlar ele alınırken konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalara da değinilecektir. Öncelikle arşiv belgeleri, ansiklopedi maddeleri, Dârülfünun tarihinini anlatıldığı kitap, makale ve sempozyum bildirileri bu bağlamda esas alınacaktır. Bununla birlikte İbrahim Hatiboğlu tarafından 2002 yılında neşredilen İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarih'i* isimli eserine yazmış olduğu mukaddime ve İsa Akalın tarafından kaleme alınan "Hüseyin Avni Arapkırlı'nın Arapça Usulü'l-hadis Elyazması Ders Notları" isimli makale konuyla doğrudan ilgili olması açısından önem arz etmektedir.

İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* isimli eseri 2002 yılında İbrahim Hatiboğlu tarafından neşredilmiştir.¹² Hüseyin Avni Arapkırlı'nın Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde vermiş olduğu Hadis ve Hadis Tarihi derslerinin Hadis Tarihi kısmında okutmuş olduğu eseri ve bu eserin içeriği

⁹ Mehmet Ali Aynî, *Dârülfünun Tarihi* (İstanbul: Yeni Matbaa, 1927), 36-37.

¹⁰ Babanzâde'nin yazmış olduğu Hadis Usulü metninin analizi ayrı bir araştırmanın konusu olmakla birlikte eserine hadis ilmiyle ilgili terimleri açıklayarak başlıyor olması, hadis ilmini rivayet ve dirayet olarak iki kısımda incelemesi, hadis tarihi konularından olan sahabe devri, tabiîn devri, hadislerin cem' ve tedvini gibi konularla eserine giriş yapması daha sonraki bölümlerde de görüleceği üzere İzmirli İsmail Hakkı ve Hüseyin Avni Arapkırlı'nın eserlerinde izlemiş oldukları metotlara benzemektedir. bk. Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usulu* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2009), 11-53.

¹¹ Aynî, *Dârülfünun*, 74.

¹² Bu neşirle ilgili bir değerlendirme yazısı için bk. Erdinç Ahatlı, "İzmirli İsmail Hakkı'nın Yeniden Neşredilen Hadis Tarihi Adlı Eseri Üzerine", *Marife* 2/2 (Aralık 2002): 229-236.

hususunda¹³ bugüne kadar eser tespit edilemediğinden ayrıntılı bilgi vermek mümkün değildi. Ancak yaptığımız araştırmalar sonucunda Hüseyin Avni'nin *el-Bugyetu'l-Hasis fi Târîhi'l-Hadis* isimli eserinin Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde isimsiz ve numarasız olarak özel bir yerde korunduğunu tespit ettik.¹⁴ Dolayısıyla Hüseyin Avni'nin mezkûr eseriyle ilgili zikrettiğimiz muhteva ve değerlendirmeler şu an gün yüzüne çıkarılmamış bu eserden hareketle yapılacaktır.

Ancak Hüseyin Avni Arapkirli'nin Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nde verdiği ders notlarından olduğu idida edilen *Usûlü'l-hadis* isimli eser daha önce İsa Akalın tarafından neşredilmiştir.¹⁵ Bu risalenin içeriğinde yer alan bilgiler ve eserdeki yazı karakteri ile elimizdeki Hüseyin Avni'nin kendi el yazısıyla yazmış olduğu olan *el-Bugyetu'l-Hasis fi Târîhi'l-Hadis* isimli eseri uyuşmamaktadır. *el-Bugyetu'l-Hasis fi Târîhi'l-Hadis* isimli eser 1926 yılında Hüseyin Avni'nin bizzat el yazısı ile meydana getirilmiş ve Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'ndeki ders notlarından oluştuğunu yine Hüseyin Avni Arapkirli bizzat kendi imzasıyla aktarmıştır.¹⁶ Ancak İsa Akalın'ın neşretmiş olduğu eserde böyle bir kayıt bulunmamakla birlikte eserin başında tarih verilmeden Hüseyin Avni Arapkirli kaydının düşüldüğü görülmektedir.¹⁷ Hüseyin Avni'nin hadis tarihine dair yazmış olduğu bu eser dışında ayrıca bir usul yazdığı konusunda da herhangi bir bilgimiz yoktur. Bu sebeple usul eserinin başında yazılmış olan Hüseyin Avni Arapkirli ifadesinin bir temellük kaydını ifade ettiğini düşünmekteyiz.

Bununla birlikte İsa Akalın makalesinde Hüseyin Avni'nin *Usûlü'l-Hadis* ders notları ile Mehmet Şükri'nin *Usûlü'l-Hadis* isimli eserlerinin neredeyse birbirinin aynısı olduğunu ve Hüseyin Avni'nin eserinde bazı eklemelerin bulunduğunu belirtmektedir.¹⁸ Mehmet Şükri'nin eserine basım tarihi veya yazım tarihi olarak 1908 yılını verdiğini görmekteyiz. Ancak Hüseyin Avni'nin *Usûlü'l-Hadis* isimli eserinde herhangi bir tarih bilgisi olmamakla birlikte sonunda ise bir gazete kupürü eklenmiş ve bunun Muharrem ayı 1345/1926 tarihli olduğunu belirtilmiştir.¹⁹ Bu durumda Hüseyin Avni'nin kitabının Mehmet Şükri'den sonra olduğu kabul edilmelidir.²⁰ Zira Hüseyin Avni'nin bu gazete kupüründen üç ay sonra atanmış olduğunu da düşündüğümüzde bu eserin Dârülfünun İlahiyat Fakültesi Hadis ve Hadis Tarihi dersinin notları olma ihtimali bulunmadığını da söyleyebiliriz.

¹³ Eserin içeriği hakkında olmasa da dersin içeriği hakkında Huffâz-ı seba' diye tabir olunanlar, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn'in hadis-i şerif hakkındaki telakkileri ve tarzı hareketleriyle bu devirlerdeki meşhur muhaddisler gibi konuların işlendiği yönünde bilgimiz bulunmaktadır. bk. Hamit Er, *İstanbul Darülfünun'u İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları* (İstanbul: Sosyal Bilimler Araştırmaları Merkezi Şahinler Matbaacılık, 1993), 18, 25; Ahmet Yücel, "Hadis İlminde Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): 275.

¹⁴ Hüseyin Avni Arapkirli'nin *el-Bugyetu'l-Hasis fi Târîhi'l-Hadis* isimli eseri tarafımızca yayına hazırlanmaktadır. Bu sebeple eserin teknik özellikleri bu makale kapsamında ele alınmayacak olup makalemizde giriş kısmında da bahsedildiği gibi Cumhuriyet döneminin ilk hadis eserlerinin muhtevası belirtilip değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmaktadır.

¹⁵ İsa Akalın, "Hüseyin Avni Arapkirli'nin Arapça Usûlü'l-hadis Elyazması Ders Notları", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 15/2 (Aralık 2017): 115-143.

¹⁶ Hüseyin Avni Arapkirli, *Bugyetu'l-Hasis fi Târîhi'l-Hadis*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, 1.

¹⁷ Hüseyin Avni Arapkirli, *Usûlü'l-hadis*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Hüseyin Avni Arapkirli Koleksiyonu, nr. 593, 2.

¹⁸ Akalın, "Hüseyin Avni Arapkirli'nin Arapça Usûlü'l-hadis Elyazması Ders Notları", 122.

¹⁹ Arapkirli, *Usûlü'l-hadis*, 49.

²⁰ İsa Akalın makalesinde "Arapkirli'nin elyazması *Usûlü'l-Hadis* ders notları ile Mehmed Şükri'nin matbu *Usûlü'l-Hadis* risâlesi büyük ölçüde birbirinin aynı olmasına rağmen; Arapkirli'de bulunup da Mehmed Şükri'de olmayan bilgiler/açıklamalar ile Mehmed Şükri'nin matbu metninin daha tertipli olması; Arapkirli'nin *Usûlü'l-Hadis* ders notlarının daha önce telif edilmiş olduğu; Mehmed Şükri'nin matbu risâlesinin ise bu ders notlarından hareketle dizgisinin yapılarak neşredildiği kanaatini uyandırmaktadır." Diye bir not düşmektedir. (Akalın, "Hüseyin Avni Arapkirli'nin Arapça *Usûlü'l-Hadis* Elyazması Ders Notları", 123.) Ancak yukarıda açıklamış olduğumuz bilgilerden hareketle Arapkirli'nin *Usûlü'l-Hadis* isimli eserinin Mehmed Şükri'nin eserinden önce telif edilmiş olması yönünde bir ihtimal bulunmadığını düşünmekteyiz.

658| Nilüfer Kalkan Yorulmaz. Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ...

Ayrıca Hüseyin Avni'ye ait olduğu iddia edilen metnin Arapça olması, Mehmet Şükrî'nin de eserini Arapça telif etmesi ve Hüseyin Avni'nin *el-Bugyetu'l-Hasis fi Târihi'l-Hadis* isimli eserini Türkçe yazmış olması da bu durumu destekler niteliktedir. Yukarıda da zikrettiğimiz üzere iki eserdeki el yazılarının farklı olması ve *el-Bugyetu'l-Hasis fi Târihi'l-Hadis* isimli eserde Hüseyin Avni'nin kendi imzasıyla ders notları olduğunu zikretmesi de oldukça güçlü bir argümandır.

Konuyla ilgili yapılmış diğer çalışmalara bakıldığında ise 1924-1933 yıllarını kapsayan dönemdeki Dârülfünun İlahiyat'taki hadis eğitimiyle ilgili temelde üç çalışmadan bahsedilebilir. Bunlar ise Ahmet Yücel tarafından yazılmış olan "Hadis İlminde 'Tarih' Anlayışı ve 'Hadis Tarihi' Yazıcılığı"²¹ ve Fatma Kızıl tarafından kaleme alınan "Türkiye'de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm"²² isimli makaleler olup konumuzla da bağlantılı gözükmektedir. Ancak bu makaleler, özel olarak Dârülfünun hadis eğitimine odaklanmamaktadır. Genel itibarıyla Hadis tarihi yazıcılığını, Cumhuriyet Dönemi hadis anlayışını ve Hüseyin Avni Arapkirli'nin *Usûlü'l-Hadis* isimli eserini ele alan bu makalelerde çalışmamızda ele aldığımız eserlerin ayrıntılı bir incelemesine girilmemiştir. Bunun dışında konuyu bu kapsamda ve kaynaklar bağlamında ele alan başka bir çalışmaya rastlanılmadığından böyle bir konuya gerek görülmüştür.

1. DÂRÜLFÜNUN İLAHİYAT'TA OKUTULAN HADİS DERSLERİNİN TARİHÇESİ

Dârülfünun bünyesinde ilk defa İlahiyat anlamındaki bir eğitime Dârülfünun-i Şâhâne bünyesinde kurulan Dârülfünun Ulûm-i Aliye-i Diniye Şubesiyle rastlanmaktadır. Klasik medrese programına göre düzenlenmiş bu şubede tefsir, hadis, fıkıh, kelam, İslam tarihi, usûl-i tedris dersleri verilmektedir. Hadis dersleri ise dört sene ve haftada iki saat olarak Hadis-i Şerif ve Usul-i Hadis ismiyle müfredatta yer bulmuştur.²³

1913'te çıkarılan İstanbul Dârülfünun'unun Teşkilât-ı İlmiyesi'ne göre Dârülfünun'un Ulûm-i Şer'iyye'ye şubesinde ders grupları oluşturulmuş ve felsefe dersleri de müfredatta eklenmiştir. Aynı zamanda imtihan takımı da olan bu ders takımları arasında tefsir ve hadis takımı da bulunmaktadır. Bu kapsamda verilen dersler ise Tefsir-i Umumi, Tefsir-i Tatbiki, Usul-i Hadis ve Hadis-i Şerif olarak belirlenmiştir. Ancak 1914'de medreselerin ıslahı çalışmaları çerçevesinde Dârülfünun Ulûm-i Diniyye şubesi kapatılmıştır.²⁴ Ardından Tevhid-i Tedrisât ile medreselerin ilga edilmesiyle 10 yıl aradan sonra 7 Mayıs 1924'de Dârülfünun bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Üç yıllık eğitim veren toplam sömestr süresi 6 olan bu fakültede hadis dersleri hadis ve hadis tarihi adı altında 4 sömestr olarak verilmiştir. Ders saatleri ise 1931'e kadar haftalık 3 saat iken 1931'den kapatıldığı yıl olan 1933'e kadar 2 saat olarak verilmiştir. 1924-1926 yılları arasında dersleri kelam çalışmalarıyla bilinen İzmirli İsmail Hakkı verirken 1926 yılı itibarıyla ise yine kelam yönü ağır basan Hüseyin Avni Arapkirli hadis ve hadis tarihi derslerini takrir etmiştir.²⁵

Yukarıda da görüldüğü gibi konuyla ilgili olarak dikkat çeken ilk husus hadis derslerinin isimlendirilmesiyle alakalıdır. Nitekim Darülfünun Ulûm-i Aliye-i Diniye Şubesinde Hadis-i Şerif ve usul-i hadis diye isimlendirilirken İlahiyat'ta bu isim hadis ve hadis tarihi olarak değiştirilmiştir. Muhteva da ise klasik usul ilminden tarih ilmine doğru bir geçiş sağlamıştır. Zira meclis zabıtlarına dahi yansıyan bu konu bu derslerin tarih diye isimlendirilmesi durumunda istenilen faydanın temin

²¹ Ahmet Yücel, "Hadis İlminde 'Tarih' Anlayışı ve 'Hadis Tarihi' Yazıcılığı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): 271-302.

²² Fatma Kızıl, "Türkiye'de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): .305-309.

²³ İhsanoğlu, "İslam Dünyasının İlk İlahiyat Fakültesi", 8-10; Emre Dölen, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Darülfünun'da İlahiyat Öğretimi", *Dârülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, ed. Tahsin Özcan, Ahmet Hamdi Furat, Hüseyin Sarıkaya (İstanbul: Ada Ofset, 2010), 106-109.

²⁴ İhsanoğlu, "İslam Dünyasının İlk İlahiyat Fakültesi", 10; Dölen, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Darülfünun'da İlahiyat Öğretimi", 114-116.

²⁵ Er, *İstanbul Darülfünunü İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*, 13-18; İhsanoğlu, "İslam Dünyasının İlk İlahiyat Fakültesi", 10-18; Dölen, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Darülfünun'da İlahiyat Öğretimi", 119-122.

edilemeyeceği yönünde tartışmalar yaşanmıştır.²⁶ Konuyla bağlantılı olan bir diğer husus ise Darülfünun Ulûm-i Âliye-i Diniye şubesinde hadis dersleri 4 yıl verilirken İlahiyat fakültesinde 2 yıla düşürülmüş ve başlangıçta 3 saat olan ders süresi yine daha sonradan 2 saate indirilmiştir.²⁷

Dolayısıyla ders saatleri, ders isimlerine ve dersi veren kişilerin ihtisaslarına ve İslami eğitimin modernleşmesi amacıyla aynı dönemde açılan diğer okullara da bakıldığında genelde İslami ilimler özelde ise hadis ilimleri ile bazı değişimlerin yaşandığı söylenebilir.

2. İZMİRLİ İSMAİL HAKKI'NIN HADİS TARİHİ İSİMLİ ESERİ

İzmirli İsmail Hakkı'nın 1924 yılında başladığı Dârülfünun İlahiyat müderrisliği²⁸ sırasında vermiş olduğu hadis tarihi dersleri kapsamında okuttuğu *hadis tarihi* isimli eseri Cumhuriyet Dönemi'nde yazılan ve hadisle ilgili konularda ilk söz söyleyen çalışma olmasının yanında bugünün İlahiyat Fakültelerinin müfredatında da bulunan hadis tarihi adıyla tarihte ve İslam Dünyasında yazılan ilk eser olması açısından oldukça önemlidir.²⁹ Bir hadis talabesinin hadis usulü ve tarihi alanında bilmesi gereken hususları özetleyen kitapta, ilimler tasnifi, tarih-hadis tarihi ilişkisi, hadislerin yazılması meselesi, Buhâri ve Müslim'in eserlerine bakış ve Hanefiler'in hadis anlayışı gibi konular üzerinden İzmirli'nin fikri alt yapısı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

2.1. İlimler Tasnifi

Eserine ilimler tasnifi ve bu tasnif içerisinde hadis ilminin yerini belirterek başlayan İzmirli, İslami İlimleri Ulûm-i Âliye ve Ulûm-i 'Âliye diye ikiye ayırmaktadır.³⁰ Buna göre Ulûm-i 'Âliye kısmında Kur'ân ilimleri, Fıkıh ilmi ve Hadis ilmi yer almaktadır. Ulûm-i Âliye kısmında ise Ulûm-i muhtassa ismi verilen Arapça ilimleri ve ulûm-i müştereke ismi verilen dünyevi ilimler yer almaktadır.³¹ Buna göre rivâyet ve dirâyet diye iki kısma ayrılan hadis ilimleri İzmirli'nin tasnifinde 'âli ilimlerden kabul edilmekte ve fıkıh, Kur'ân gibi ilimlerle eş değerde kabul edilmektedir. İzmirli'nin İslami ilimler ile ilgili tasnifi şöyledir:

²⁶ TBMM, *Meclis Tutanakları*, 23.05.1926, 2: 445-447.

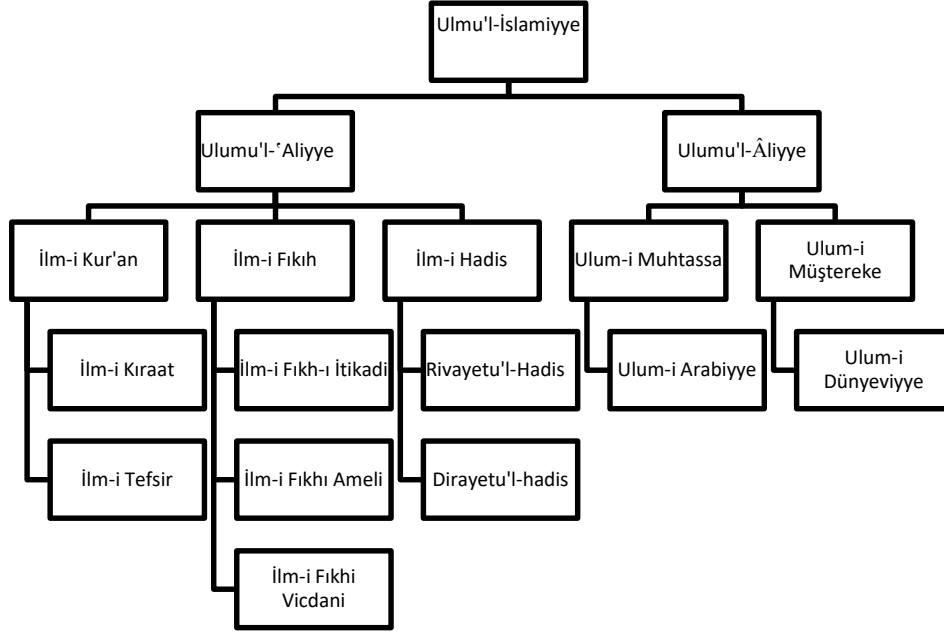
²⁷ Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Fatma Kızıl, "Türkiye'de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): 305-309.

²⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-11-1-0 Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 8- 32 – 18.

²⁹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018), 16.

³⁰ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 41.

³¹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 42.

Daha önce Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *el-Mustasfâ* isimli eserindeki birinci tasnife göre mahza nakli ilimler arasında gördüğümüz hadis ilmi³³, ikinci tasnifte dini ilimlerin cüz'i ilimler kısmında yine hadis diye zikredilmektedir.³⁴ *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* isimli eserinde ise daha ayrıntılı bir şekilde ele aldığı şer'i ilimler arasında hadis ilmi tamamlayıcı ilimler arasında kendine yer bulmaktadır.³⁵ İbn Haldun (ö. 808-1406) ise ilimler tasnifinde hadis ilmini aslı ilimler kategorisinin altında nakli ilimler kısmında ele alır.³⁶ Taşköprizâde (ö. 968/1561) ise Şer'i ilimlerden saydığı hadis ilmini kategorisine rivâyetu'l-hadis³⁷ ve dirâyetu'l-hadis³⁸ diye almaktadır. Saçaklızâde (ö. 1145/1732) ise faydalı ilimler kısmından saydığı dini ilimlerin alt başlığında hadis ilmini zikretmektedir.³⁹ Buna göre ise hadis bölümü İzmirli'de de görüldüğü gibi rivâyet ve dirâyet olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. Dolayısıyla İzmirli İsmail Hakkı'da kendisinden önce yapılan ilimler tasniflerine özellikle İbn Haldun, Taşköprülüzade ve Saçaklızâde gibi hadis ilmini şeri ilimler arasında saymıştır. Nitekim İbn Haldun'un aslı diye nitelediği Kur'an, Fıkıh ve Hadis ilimlerini İzmirli, 'ali diye isimlendirmiştir. Rivâyetu'l-hadis ve dirâyetu'l-hadis tasnifi ile ise Taşköprülüzade'de karşılaşılmaktadır. Ancak klasik hadis eserlerine ilimler tasnifi ile başlanmadığını da burada zikretmek gerekmektedir. Nitekim İzmirli İsmail Hakkı bu yönüyle diğer alimlerden

³² İzmirli, *Hadis Tarihi*, 42-43.

³³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl* (Cidde: eş-Şeriketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1993): 8-9.; Selime Çınar, *Farâbi'den Taşköprüzâde'ye: İslam Medeniyeti'nde İlimler Tasnifinin Gelişimi* (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014), 44.

³⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 12-17. Şemalar için bkz. Çınar, *Farâbi'den Taşköprüzâde'ye: İslam Medeniyeti'nde İlimler Tasnifinin Gelişimi*, 45.

³⁵ Gazzâlî, *İhya, İhyau Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005), 25.

³⁶ İbn Haldun, *Mukaddime* (Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1988), 550; Murteza Bedir, "İslam Düşünce Geleneğinde Nakli Düşünce Kavramı ve İbn Haldun", *İslam Araştırmaları Dergisi* 15 (2006): 19.

³⁷ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde* (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hadise, 1968), 2: 60.

³⁸ Taşköprizâde *Miftâh*, 2: 128.

³⁹ İbrahim Çetintaş, *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 136-137.

ayrılmaktadır. O aslında bu yaklaşımıyla tümünden gelim yöntemini uygulamış ve aslında hadis ilminin diğer ilimlerle irtibatını da ortaya koymaya çalışmıştır.⁴⁰

İlimler tasnifi İslam dünyasına aslı itibarıyla felsefe ve mantık gibi alanlarda eserlerin verilmesi ile birlikte dahil olmuştur. Özellikle mezkûr eserlerde rastladığımız bu türden bir tasnifin bir hadis eserinde olması da muhtemelen yazarının kelamcı kişiliği ile açıklanabilir. Bununla birlikte özellikle Osmanlı ilim geleneği içerisinde de kendine yer edinmiş olan bu anlayışın medrese eğitim sisteminden getirilen birikim ile ilgili olduğu da bu konuda ifade edilebilecekler arasındadır. Nitekim daha önce Birgivi'nin hadis usulüne şerh yazan Dâvûd-i Karsî'nin de eserine bir mantıkcı gibi hadis ilmini rivâyetü'l-hadis ve dirâyetü'l-hadis diye ayırmakta ve her iki kısmında tarif, mevzu ve garazına yer vermektedir.⁴¹ Dolayısıyla ilimler tasnifinin özellikle felsefe ve mantık gibi ilimlerin gelişmeye başlaması ve batıyla etkileşimlerin artması sebebiyle hadis alanında da yer yer etkisini göstermektedir. Dolayısıyla İzmirli'nin Osmanlı dönemindeki birikimini böylece hadis derslerine yansıttığı görülmektedir.

2.2. Tarih-Hadis Tarihi-Usul İlişkisi

İzmirli İsmail Hakkı, *Hadis Tarihi* isimli eserinde tarih-hadis tarihi ve usul arasındaki ilişkiyi ayrıntılı bir şekilde değerlendirmemektedir. Kendisi sadece ilimler tasnifinde yukarıda da görüldüğü üzere hadis ilimlerinin yerini belirtmekte ve hadis tarihi ilminin tanımını yaparken usul ilmiyle olan ilişkisine temas etmektedir. Ancak kendisinin *Tasnifu'l-ulûm* ve *Menhec-i İlm-i Tarih* isimli eserleri de incelendiğinde mezkûr ilimler arasındaki bağlantıyı nasıl kurduğunun tespiti hususunda bazı sorular akla gelmektedir. Özellikle *Menhec-i İlm-i Tarih* isimli eserinde belirttiği tarih anlayışıyla diğer eserlerdeki hadis ilmini konumlandığı yer arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu sebeple bu konu başlığında kendisinin eserlerinden hareketle bu ilimler arasında kurduğu bağlantı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

İzmirli, *Menhec-i İlm-i Tarih* isimli yazısında hadis ilmi ile tarih ilmi arasında doğrudan bir ilişki kurmamaktadır.⁴² Ancak tarih ilminin geçmişten bahseden bölümünün ancak rivâyet ile bilebileceğini savunur.⁴³ Rivâyet ve sened terimlerinin ise mahiyeti itibarıyla aynı şeyi ifade ettiğini ancak rivâyetin bilgi edinme vasıtası; senedin ise bu bilginin güvenilirliğini gösteren bir terim olduğunu belirtir.⁴⁴ Zira tarih ilminde rivâyetin sâdık, bâtıl ve kâzibe olma ihtimali bulunmaktadır. Sâdık olan rivâyeti tespit etmek için ise râvilerine bakılması gerekmektedir.⁴⁵ Ardından râvinin özelliklerine dair de ayrıntılı bilgiler veren İzmirli İsmail Hakkı'nın eseri bu minvalde doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde tarih ve hadis ilmi arasındaki bağlantıyı kurmaktadır.

Yukarıdaki ifadelerden hareketle İzmirli tarafından hadis ilminin tarih ilminin bir parçası olarak görüldüğü söylenebilir. Bu durumda akla şöyle bir soru gelmektedir. Şayet İzmirli'ye göre hadis ilmi, tarih ilminin bir parçası olarak görülüyorsa *Hadis Tarihi* ve *Tasnifu'l-ulûm* isimli eserlerinde yaptığı ilimler tasnifinde neden ulûm-i İslamiyye kısmında zikredildi? Zira ilimleri ulûm-i İslamiyye ve ulûm-i dâhile diye temelde ikiye ayıran İzmirli İsmail Hakkı, tarih ilmini dâhile ilimlerin ulûm-i nefsiyye başlığı altında ele almaktadır.⁴⁶ Buna karşın hadis ilimlerini ise ulûm-i İslamiyye'nin ulûm-i âliyye kısmında zikrettiği görülmektedir.⁴⁷

⁴⁰ Konuyla ilgili İzmirli İsmail Hakkı'nın daha geniş tasnifi için bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Tasnifu'l-ulûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, 3759; Tahsin Demir, *İzmirli İsmail Hakkı'ya göre İlimler Tasnifi* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2016; Mehmet Şeker, "İzmirli İsmail Hakkı'nın 'Tasnifu'l-ulûm' İsimli Eseri", *İzmirli İsmail Hakkı (Sempozyum: 24-25 Kasım 1995)*, ed. Mehmet Şeker, Adnan Bülent Baloğlu (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 149-155.

⁴¹ Dâvûd-i Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadis* (İstanbul: Şifa Yayınları, 2013), 30-34.

⁴² İzmirli, *Hadis Tarihi*, 281. İzmirli İsmail Hakkı'nın bu yazısını İbrahim Hatiboğlu neşrettiği *Hadis Tarihi* isimli eserin 731. Dipnotunda aktarmaktadır.

⁴³ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 281.

⁴⁴ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 281.

⁴⁵ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 281.

⁴⁶ Konuyla ilgili İzmirli İsmail Hakkı'nın daha geniş tasnifi için bkz. İzmirli İsmail Hakkı, *Tasnifu'l-ulûm*, 6-7.

⁴⁷ İzmirli İsmail Hakkı, *Tasnifu'l-ulûm*, 6-7.

662| Nilüfer Kalkan Yorulmaz, Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ...

Burada dikkat edilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. Nitekim bunlardan biri *tasnifu'l-ulûm* isimli eserinde ulûm-i 'âliye'den saydığı hadis ilminin usûl-i hadîs ve asl-i hadîs ilimleri olduğu görülmektedir. Hadis tarihi isimli eserinde yaptığı daha sonraki tasnifte ise hadis ilimlerini kendisi rivâyetu'l-hadîs ve dirâyetu'l-hadîs diye isimlendirmiştir.⁴⁸ Dolayısıyla kendisinin bu iki tasnifte de hadis ilminin tarihine dair bir vurgu yapmadığı söylenebilir. Ancak konuyla ilgili yaptığımız bu açıklama da onun hadis ilmini nereye konumlandırıldığını göstermede yetersiz kalmaktadır. Zira kendisi *Hadis Tarihi* isimli kitabında hadis tarihi ile hadis ilminin mevzusunun bir olduğunu savunmaktadır.⁴⁹ İkisi arasındaki farkı değerlendiren İzmirli İsmail hakkı, hadis ilminin konularını bablara ve fasıllara ayırarak anlattığını ancak hadis tarihinin aynı konuları dönemler itibarıyla sahasına aldığını ifade etmektedir.⁵⁰ Bu minvalde onun hadis ilimleri derken aslında hadis tarihini de bu minvalde değerlendirdiği görülmektedir.

O halde onun tarih ilmi hususunda yaptığı açıklamalar dikkate alındığında rivâyete taalluk eden ilimleri bu kapsamda ele aldığı açık bir şekilde söylenebilir. Ancak bu açıklamalar bağlamında hadis ilmiyle dolaylı bir şekilde her ne kadar bağlantısını kurmuş olsak da onu hadis ilmini tümüyle tarih ilminin bir parçası olarak görmemekte ve ulûm-ı İslamiyye kısmında ona ayrı bir değer atfetmektedir. Bunun sebebi pek tabii önceki ilmi birikimi ve Dârülfünun-i Şâhâne bünyesinde kurulan Dârülfünun Ulûm-ı Aliye-i Diniye şubesinde de hadis derslerinin veriliyor olması olabilir. Zira Dârülfünun Ulûm-ı Aliye-i Diniye şubesinde tefsîr-i şerîf, hadîs-i şerîf ve usûl-i hadîs, ilm-i fıkıh, usûl-i fıkıh, ilm-i kelim, tarih-i dini İslam dersleri bulunmaktaydı⁵¹ ve bunlar şubenin isminden de anlaşılacağı üzere Ulûm-ı Aliye kısmında değerlendirilmekteydi.

Konuyla ilgili bir diğer yaklaşımımız ise *Hadis Tarihi* eserinin genelinde tespit edilen İzmirli'nin vermeye çalıştığı genel resim ile ilgilidir. Zira kendisi gerek eserinin başlıklarında gerekse de konulara giriş yaparken klasik usule bağlı bir tablo çizmektedir. Ancak konuyla ilgili ayrıntılar ele alındığında daha sonraki bölümlerde de görüleceği üzere satır aralarında klasik eleştirisi yaptığı görülmektedir. *Menhec-i İlm-i Târih* isimli eserinde de bağlantıyı dolaylı bir şekilde kuruyor olması da onun görüşlerini açık bir şekilde ortaya koymadığı izlenimini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca *Hadis Tarihi* isimli eserinin girişinde verdiği ilimler tasnifinde hadis ilmini konumlandığı yer de onun ilk bakışta vermek istediği resme uygun düşmektedir.

2.3. Hadislerin Yazılması

Hadislerin Hz. Peygamber döneminde yazılıp yazılmadığı hususuyla ilgili olarak farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in sahabenin bazısına yazma izni verirken diğerlerine vermemesi yönündeki rivâyetlerin tahkik ve değerlendirmesi hadis tarihinin önemli konuları arasında sayılmaktadır. Nitekim özellikle Joseph Schacht⁵² ve Gualtherus Hendrik Albert Juynboll'un⁵³ hadislerin ilk asırda yazılmadığı iddiasının yanında Fuat Sezgin⁵⁴ ve Nabia Abbott⁵⁵ gibi isimlerin hadislerin yazılı bir kaynağa dayandığı iddiası iki zıt fikri temsil ederken Gregor Schoeler⁵⁶ ise bu hususta orta yolu benimsemiştir. Tüm bu görüş ve iddialar İslam dünyasında hadislerin ne zaman yazılmaya başlandığı ve yazılı bir kaynağa dayanıp dayanmadığı yönündeki tartışmaları da beraberinde getirmektedir.⁵⁷

⁴⁸ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 42.

⁴⁹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 281.

⁵⁰ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 281.

⁵¹ İhsanoğlu, "İslam Dünyasının İlk İlahiyat Fakültesi", 8.

⁵² Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford 1975), 36-37.

⁵³ Gualtherus Hendrik Albert Juynboll, *Muslim Tradition* (London: Cambridge University Press, 2008), 9-10.

⁵⁴ Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara, Kitabiyat, 2000), 105.

⁵⁵ Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri. Qur'anic Commentary and Tradition* (Chicago: The University of Chicago Press, 1967), 2: 6-11.

⁵⁶ Gregor Schoeler, *The Genesis of Literature in Islam* (Edinburgh: Edinburgh Press, 2009), 16-30.

⁵⁷ Nimetullah Akın, "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008): 47-70; Dilek Tekin, "Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015): 41-62.

Bu tartışmalar ekseninde düşünüldüğünde ise hadislerin ne zaman yazılmaya başlandığı meselesi hadis ilminin temel yapı taşlarından biridir. Zira onun gerçekliğinin sorgulandığı alanda dahi en temel argüman hadislerin Hz. Peygamber döneminde yazılmamış olduğu iddiasıyla bağlantılıdır. İzmirli İsmail Hakkı konuyla ilgili olarak temel duruşunu anlamamızı zorlaştıran bazı bilgiler serdetmektedir. Kendisi hicri birinci asırda hadislerin yazılmadığını⁵⁸ ve hadislerin bir yerde toplanmış ve yazılmamış olduğunu⁵⁹ ancak birinci asrın sonunda yazmanın caiz⁶⁰ görüldüğünü⁶¹ söylemektedir. Bununla birlikte ilk asırda sahabenin hadisleri lafız ile edâ ve hıfz ve edâ ettiklerini; hadislerin müdevven ve müretteb olmadığını ifade etmektedir.⁶² Bu bilgilerden hareket edildiğinde kendisinin hadislerin Hz. Peygamber zamanında yazılmadığını iddia ettiği anlaşılabilir. Ancak İzmirli'nin eserinde belirttiği “bidâyetu'l-emirde ehâdisin ulemanın evrâk-ı mahsûsasında muhafaza edildiği” yönündeki tabiri⁶³ yukarıda zikredilen görüşüyle tezat içerir gözükmektedir. Nitekim ilk zikredilen ifadelerden hareketle Hz. Peygamber döneminde hadislerin yazılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak daha sonra verilen cümlede yer alan *evrâk-ı mahsusa* ifadesi konuyla ilgili yaklaşımının ne olduğunun ayrıca tetkike tabi tutulmasını gerektirmektedir.

İzmirli'nin “sadr-ı evvelin ricâlinin kalpleri sandûk-i ilm idi. Tedvîn bu evrâk-ı mahsûsa'dan ibaretti. Kur'ân-ı Mübîn'i bir yere cem' edip ona Mushaf-ı Şerif dedikleri halde ehâdis-i şerîfeyi bir yerde toplamamışlar, yazmamışlar idi.”⁶⁴ cümlesi ise *evrâk-ı mahsusa* ifadesinin yazılı bir kaynağa işaret etmediğini göstermektedir. Zira kendisi *evrâk-ı mahsusa* derken kalpte olan bir bilgiye işaret ettiğini açıklamış olmaktadır. Ayrıca yine aynı cümlesinde Kur'ân'ın yazıldığını ve hadislerin yazılmadığını söylemesi de sahabenin ilk devirde Kur'ân'a ehemmiyet verdiğine işaret etmektedir. Buna ek olarak eserine başlarken Kur'ân'ın cem' edilmesi meselesini hadislerin toplanmasından önce zikretmesi onun öncelik ve sonralık açısından Kur'ân ve hadislerin yazılması meselesine yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir.⁶⁵

Dolayısıyla İzmirli'nin ilk devirde Kur'ân'ın yazılması ve toplanması ile meşgul olan sahabe'nin hadislerin toplanması ve yazılmasını ilk asrın sonuna doğru caiz görüldüğü iddiasında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak o bunu söylerken hadislerin ilk devirde olmadığını iddia etmemektedir. O dönemdeki ricâlin kalplerinde bu bilgilerin yer aldığını ifade etmesi daha sonradan toplanan bilginin kendi açısından gerçek olduğunu göstermektedir.

Bu minvalde söylenmesi gereken bir diğer şey ise İzmirli'nin konuya oldukça ihtiyatlı yaklaşmasıdır. Görüldüğü üzere meseleyle ilgili görüşünü resmederken özellikle batıda yazılmış eserlere ve görüşlere de hâkim olduğunu bildiğimiz İzmirli'nin hadislerin sonraki dönemlerde uydurulup Hz. Peygamber'e dayandırıldığı yönündeki iddiaları da tasvip etmediği ortaya çıkmaktadır. Özellikle kendisinin *evrâk* kelimesini kullanıyor olması da ayrıca dikkat çekicidir. Öyle ki burada da hadislerin Hz. Peygamber döneminde yazıldığı yönündeki genel kanıyla kendi görüşü arasında ince bir geçiş sağladığı izlenimi doğmaktadır.

2.4. Buhari ve Müslim'in *Sahih* İsimli Eserlerine Bakışı

İzmirli İsmail Hakkı eserinde *Hadislerin Sıhhati Bakımından Buhârî ve Müslim* diye bir başlık açmış ve bu başlık altında Buhârî ve Müslim'in eserlerinin yöntemlerine ve birbirlerine karşı tercih edilir taraflarına eserlerin değerine vurgu yaparak yer vermiştir.⁶⁶ Konuya başlama şekli daha önce de görüldüğü üzere onun klasik usule uygun bir tablo çizdiğini göstermektedir. Ancak yine yöntemi olduğu üzere konuyla ilgili eleştirilerini kendi yorumunu katmadan diğer alimlere atıfla zikretmektedir. Zira birbirlerine karşı tercih edilme sebeplerine değindiği bölümde her ikisinin de

⁵⁸ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 45.

⁵⁹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 63.

⁶⁰ Bu ifadesinden de hadislerin yazıldığı anlaşılmamaktadır. Buna karşın sadece hadislerin yazılmasının caiz görüldüğünü ifade eden bir cümledir.

⁶¹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 62.

⁶² İzmirli, *Hadis Tarihi*, 63.

⁶³ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 63.

⁶⁴ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 63.

⁶⁵ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 45.

⁶⁶ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 86.

664| Nilüfer Kalkan Yorulmaz. Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ...

eserinde ta'n edilen ravilerin fazlasıyla⁶⁷ bulunduğunu Buhârî'nin eserinde teferrüd ettiği raviler arasında ta'n edilen râvi oranının Müslim'in eserinden daha fazla olduğunu belirtmektedir.⁶⁸ Konunun devamını sağlamak için ise ileriki sayfalarda *Sahih Kaynaklardaki Tenkit Edilen Hadisler* diye bir başlık açmış ve bu başlık altında özellikle Buhârî'de geçen ve Dârekutnî (ö. 385/995) tarafından eleştirilen hadislerle yer vermiş ayrıca Müslim'den örnekler zikretmiştir.⁶⁹

İzmirli konuya başlarken Buhârî ve Müslim'de yer alan hadislerden muttasıl olanların şüphesiz bir şekilde sahih olduğunu ifade etmektedir. Ancak devamında Dârekutnî gibi bazı imamların tenkit ettiklerinin, muallak rivâyetlerden temrîz sigasıyla nakledilenlerin bu durumdan müstesnâ olduğunu belirtmektedir.⁷⁰ Ayrıca Buhârî'nin muallak rivâyetler hususunda kendi şartlarına uymadığı, cüzi inkitâ bulunan senedlere ve hasen derecesindeki hadislerle yer verdiği dair örnekleri ele almaktadır.⁷¹ Öyle ki Buhârî'nin özellikle bab başlıkları ile ilgili "Buhârî'nin maksadı, mevzusu ve ebvâbın mütûnu sahihtir. Terâcim ve emsâli böyle değildir."⁷² demek ve özellikle bab başlıklarındaki isnadlarla ilgili açık bir eleştiri de bulunmaktadır.

Örneğin, zekât babında yer alan "قال طاوس قال معاذ بن جبل لاهل اليمن", "Tâvus, Mu'âz b. Cebel'in şöyle şöyle dediğini söyledi" rivâyetinde Tâvus isnadının sahih olduğunu ancak Tâvus'un Mu'âz b. Cebel'den işitmediğini Dârekutnî'ye dayandırarak açıklamakta ve isnadın da cüz'î inkitâ bulunduğu için zayıf olduğu yorumunu yapmaktadır.⁷³

Buhârî ile ilgili eserde değinilen bir diğer husus ise bidat sahibi râvilerin rivâyetlerine eserinde yer verdiği iddiasıdır. İzmirli, bidat sahibi râvileri ele aldığı kısımda bu ravileri *gulât-i bid'at* ve *du'ât-ı bid'at* diye iki kısma ayırmaktadır. Buhârî'nin ise hadisi tağyîr etmeyen du'âtdan rivâyette bulunduğu belirtmektedir.⁷⁴ Du'ât-ı Havâric'ten olan İmrân b. Hassân'da (ö. 84) teşeyyu' bulunduğu ve bu ismin Buhârî'de rivâyetinin olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵ İzmirli, yukarıda görüldüğü üzere hadiste tağyîr yapmayan ruvât tanımlamasını yaparak ise bu ravilerin hadislerinin isnad ve metinlerinde herhangi bir sorun bulunmayacağını da söylemekte ve Buhârî ile ilgili yapmış olduğu eleştiriye bu şekilde yumuşatmaktadır. Bunu yaparken ise eserdeki genel yöntemi bağlamında görüşlerini yine klasik bir temele dayandırmaktadır. Ancak bu tespitin akabinde Zehebî'den şu ifadeleri aktarmaktadır: "bid'at-ı sugrâ yani bilâ guluvv teşeyyu', guluvv ile teşeyyu' gibi bidatler tâbî'in ve tebeu't-tâbîin arasında şâyi' idi. Halbu bu zevatın dinleri, sıdkları, vera'aları var idi. Eğer bunlar reddolunursa birçok âsar kalmaz. Şeyhayn birçok ehl-i bid'at ile istişhad etmişlerdir."⁷⁶

İzmirli'nin sergilemiş olduğu bu yaklaşım aslında yukarıda da işaret edildiği gibi ilk ve tek değildir. Klasik dönemde de Dârekutnî, Dimyâtî (ö. 705/1306) gibi alimler tarafından da Sahihayn'a eleştiriler yapıldığı bilinmektedir.⁷⁷ Ancak Sahihayn'ın derecesi, önemi ve yöntemleri hakkında bilgi veren Hadis Usulü kitaplarında bu eleştirile genellikle değinilmemiştir. İzmirli ise bu hususta diğer konularda da olduğu gibi geleneğin bir bakıma dışına çıkmaktadır. Ancak bunu yaparken temkini elden bırakmamakta, mutedil bir yol izlemeye çalışmakta ve iddialarını klasik dönemden alıntılarla desteklemektedir.

2.5. Hanefilerin Hadis Anlayışlarına Yer Vermesi

⁶⁷ Buhârî için müneferid olduğu 100 kadar raviden 80'inin, Müslim'in için müneferid olduğu 600 kişiden 160 kadarının ta'n edildiğini ifade etmektedir. (İzmirli, *Hadis Tarihi*, 87.)

⁶⁸ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 87.

⁶⁹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 94.

⁷⁰ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 94.

⁷¹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 94-95. İzmirli'nin burada Buhârî'ye yapılan eleştirilerle ilgili verilen cevaplara yer vermemesi kendisinin konuyla ilgili duruşunu göstermesi açısından önemlidir.

⁷² İzmirli, *Hadis Tarihi*, 96.

⁷³ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 95.

⁷⁴ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 101.

⁷⁵ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 102.

⁷⁶ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 102.

⁷⁷ Mehmet Said Hatipoğlu, "Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelttiği Eleştiriler", *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3-4 (1997): 6-14.

İzmirli'nin eserindeki önemli özelliklerinden biri de ele aldığı meselelerde ehl-i rey mensuplarının veya daha sonraki isimlendirmesiyle hanefilerin görüşlerine tarafsız bir şekilde yer vermeye çalışma gayretidir. Nitekim *Hadis Tarihi*'ne bir giriş yazan İbrahim Hatiboğlu da bu konuya vurgu yapmış ve klasik hadis usulü eserlerinde Ebû Hanîfe'nin (ö.159/767) adı bile geçmezken İzmirli'nin yaklaşık olarak otuz yerde ehl-i rey mensuplarının görüşlerine yer verdiğini ifade etmiştir.⁷⁸ İbrahim Hatiboğlu'nun ifadelerine ek olarak hadis usulü eserlerinde İzmirli'nin Hanefi mezhebinin hadis ile ilgili görüşlerine bu denli yer veren ilk kişi olmadığı da söylenmelidir. Zira Osmanlı dönemi hadis usulü eserleri incelendiğinde eserlerde Hanefi hadis anlayışına sıkça atıf yapıldığı görülmektedir. Çalışmamızın bu başlığında da İzmirli'nin konuyla ilgili yaklaşımını belirterek Osmanlı dönemi hadis usulü eserlerinden de konuyla ilgili benzer örnekler zikredilmeye çalışılacaktır. Böylece İzmirli'nin bu vurgusunun fıkıh temelli bir ilmi anlayışa sahip olduğunu düşündüğümüz Osmanlı'daki bir geleneğin devamı olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır.

Yukarıda İzmirli'nin ehl-i rey taraftarlarının görüşlerine eserinde tarafsız bir şekilde yer verdiği ifade edilmişti. Bu ifademizden maksat ise kendisinin onların görüşlerini eleştirmek veya çürütmek için eserine yer vermediğini vurgulamak istememizdir. Nitekim İzmirli'nin hicri ikinci asır hadis literatürünü zikrederken özellikle Ebû Hanîfe⁷⁹ ve İmam Muhammed'in⁸⁰ (ö. 189/805) eserlerini zikretmesi ve özellikle Ebû Hanîfe'nin ilk fıkhi tertib yapan kişi olduğunu ve İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) dahi tertibini ona dayandırdığını ifade etmesi⁸¹ konunun anlaşılması açısından güzel bir örnektir. Yine bazı kaynakları cem' eden eserlerden bahsederken Sagâni'nin (ö. 650/1252), Ebû Abdullah Muhammed el-Ezdi'nin (ö. 488/1095), Ebû Abdullah Muhammed el-Mizzî'nin (ö. 582/1186), Abdülhak el-İşbili'nin (ö. 581/1185) Sahihayn'daki hadisleri cem' ettiğini belirtirken, Ebû Mueyyed el-Havârizmî'nin İmâm-ı Azâm'a ait on beş müsnedi cem' ettiğini de maddeleri arasına eklemektedir.⁸² Bu durum da aslında kendisinin hadis ilminin sadece ehl-i hadis tarafından ortaya konulmuş bir ilim olarak görmediğini göstermektedir.

Ehl-i hadis ve ehl-i rey'in metodları bakımından farklılaştığı noktalara da yer yer atıf yapan İzmirli'nin Evzâ'î ve Ebû Hanîfe arasında rukûya varırken ve rükûdan kalkarken ellerin kaldırılması hususunda geçen diyalog oldukça önemlidir.⁸³ Buna göre Evzâ'î'nin (ö. 157/774) "Zührî an Sâlim an ebîhi" tarihiyle gelen Hz. Peygamber'in namaza başlarken, rukû ederken ve rukû'dan kalkarken ellerini kaldırdığını bildiren rivâyeti esas aldığını, Ebû Hanîfe'nin ise Hammâd'ın İbrahim, Alkame ve Esved, Abdullah b. Mes'ûd tarihiyle aktardığı Hz. Peygamber'in sadece namaza başlarken ellerini kaldırdığı yönündeki rivâyetle amel ettiğini açıklamaktadır.⁸⁴ Konuyla ilgili bu iki farklı yaklaşımın sebebi ise rivâyette Hammâd'ın Ebû Hanîfe tarafından Evzâ'î'nin senedinde yer alan raviden daha fakih görülmesi olarak açıklanmaktadır. İzmirli ise konuyla ilgili açıklamasında Ebû Hanîfe'nin fıkıh-i râviyi, Evzâ'î'nin ise uluvv-i isnadı tercih ettiğini başka bir yoruma girmeden aktarmakta ve aralarındaki metod farkını böylece ortaya koymaktadır.⁸⁵

Ayrıca İmâm-ı Azâm'dan nakledilen "Hadis rivâyeti hususunda bazıları mübâlağada bazıları ise bilakis teşâhülde bulunuyorlar, müteşeddid olanlardan ancak ravinin hıfzından ve tezekküründen rivâyet ettiği hadiste hüccet bulunur" sözünü alarak Ebû Hanîfe'nin az rivâyet etmesinin sebebini verâ' sahibi olması ve son derecede ihtiyat sahibi olmasına bağlamaktadır. Bu konuda Ebû Hanîfe'ye yapılan eleştirilerin ise herhangi bir ilmi kıymetinin bulunmadığını ifade etmekte⁸⁶ ve böylece bir bakıma bir Ebû Hanîfe savunusunda bulunmaktadır.

⁷⁸ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 28. Konuyla ilgili bu kısım, eseri neşreden İbrahim Hatiboğlu'nun yazmış olduğu Giriş Bölümünden alınmıştır.

⁷⁹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 246.

⁸⁰ İzmirli *Hadis Tarihi*, 66.

⁸¹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 65.

⁸² İzmirli, *Hadis Tarihi*, 242-243.

⁸³ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 85-86.

⁸⁴ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 85-86.

⁸⁵ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 85.

⁸⁶ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 211.

666| Nilüfer Kalkan Yorulmaz, Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ...

Fıkıhçıların mürsel hadisi kabulü⁸⁷, muzdarib hadis hakkındaki yaklaşımı⁸⁸, mübhem ravilere bakışı⁸⁹ gibi daha pek çok konuda eserinde görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Ancak konuyu daha fazla uzatmamak için zikrettiğimiz örneklerle yetineceğiz.

Osmanlı dönemi müstakil hadis usulü eserlerine⁹⁰ bakıldığında fıkıhçıların hadis anlayışının bu eserlerde gündeme geldiği görülmektedir. Osmanlı döneminin üzerine en çok şerh ve haşiye yapılan çalışmalarından biri Birgivi'nin *Risâle fi Usûli'l-hadis* isimli eserine şerh yazan Dâvûd-i Karsî'nin (ö. 1169/1756) *Şerhu Usûli'l-hadis*'inin pek çok yerinde fıkıh ehline atıfta bulunmaktadır. Örneğin Birgivi'nin eserinde adalet kavramının şâhidlik kavramından daha âmm bir anlam ifade ettiğini belirtmesi üzerine⁹¹ Dâvûd el-Karsî, ravinin adil olması meselesinin anlatıldığı bölümde fıkıhtaki şâhid kavramıyla bir karşılaştırmaya gitmiş, iki kavramın benzer ve farklılaşan yönlerine işaret etmiş ve aralarında umum-husus min vech ilişkisi olduğu sonucuna varmıştır.⁹² Meseleyi açıklarken ise adalette râvinin köle durumunda olabileceğini ancak şâhidlik hususunda kölenin şahitliğinin geçerli olmadığını ifade etmektedir.⁹³

Dâvûd el-Karsî eserinin başka bir yerinde ise yine fıkıhçıların görüşüne atf yaparak mürsel'in muttasılın zıttı anlamında olduğunu belirtmekte ve bununla birlikte yine mürsel hadis hususunda Hanefilerin görüşlerine çokça atf yapmaktadır.⁹⁴

İbrahim Sıdkı İşkodrâvî (ö. 1250/1834) ise *Risâle fi Usûl* isimli eserinde şu cümlelere yer vermektedir:

“....Râvî hadis rivayeti ile meşhur ve ma'rûf fakih olursa hulefâ-i râşidîn ve abâdile ve Zeyd b. Sâbit ve Mu'âz ve Aişe Siddîka ve gayrıları rıdvanullah-i aleyhim gibi rivayet ettikleri hadis kıyasa muvafik olsun veya olmasın makbuldür. Eğer râvî hadis-i fakih olmaz ise Ebû Hureyre ve Enes ve Selmân ve Bilal ve gayrıları gibi rivayetleri red olunur. Rivayet ettikleri hadis asla kıyasa muvafik değil ise ve eğer kıyasın birine muvafik ve ahârna muhâlif olursa muvafik olduğunda makbuldür. Kıyasa asla muvafik olmayanın nazîri musarrât hadisi gibi.....”⁹⁵

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere İşkodrâvî râvinin özelliklerini aktarırken özellikle fakih ravi terimine vurgu yapmakta ve kıyasa uygunluğunun rivâyetin kabulünde önemli bir etken olduğunu belirtmektedir. Müellifin bu yaklaşımı fıkıh usulü sünnet kitaplarının konuyu ele alma biçimiyle örtüşmektedir. Nitekim fakih râvi teriminin kullanılması, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik rivâyetlerine karşı sergilenen ihtiyatlı tutum, kıyasa muvafakat şartının ileri sürülmesi ve musarrât hadisinin örnek olarak kullanılması bu iddiayı destekler niteliktedir.⁹⁶

Konuyla ilgili örnekler çoğaltılabilir niteliktedir ancak bir makalenin kapsamını aşacağından bu kadarıyla iktifa etmekteyiz. O halde, İzmirli'nin meseleyi ele alış üslubunun aslında Osmanlı ilim geleneği hadis usulü eserlerinde de uygulanan bir metot olduğu anlaşılmaktadır.

3. HÜSEYİN AVNİ ARAPKİRLİ'NİN *el-BUGYETU'L-HASİS Fİ TÂRİHİ'L-HADİS* İSİMLİ ESERİ

Hüseyn Avni *el-Bugyetu'l-Hasis fi Târîhi'l-Hadis* özellikle baş kısımlarında İzmirli'nin takip ettiği usul üzerine gitmekte ancak ona göre usul ve cerh tadil kısmını çok muhtasar bir şekilde

⁸⁷ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 118-119.

⁸⁸ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 167.

⁸⁹ İzmirli, *Hadis Tarihi*, 186.

⁹⁰ Osmanlı dönemi hadis usulü eserleri için bkz. Sadık Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usulu Hadis Eserleri, Risaleleri ve Nuhbetu'l-fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercüme”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (1975): 127-136; Mustafa Celil Altuntaş, Osmanlı Döneminde Hadis İlmi (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 2018), 319-332.

⁹¹ Dâvûd-i Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadis*, 7.

⁹² Dâvûd-i Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadis*, 128.

⁹³ Dâvûd-i Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadis*, 128.

⁹⁴ Dâvûd-i Karsî, *Şerhu Usûli'l-hadis*, 69-70.

⁹⁵ İşkodrâvî, *Risâle fi'l-usûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 590/1, 7.

⁹⁶ Taftazânî, *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâik-i't-tenkîh* (Beyrut: Şeriketu dâri'l-Erkam b. Ubey el-Erkam, ty.) 2:5-7.

ele alıp hadis tarihinin özellikle Hz. Peygamber ve sahabe dönemine ağırlık vermektedir. Dolayısıyla Hüseyin Avni, eserinde İzmirli'ye göre tarih konularına daha ağırlık vermekte ve bunun yanında hadis usulü ve cerh ta'dil gibi ilimleri çok daha muhtasar bir şekilde ele almaktadır. Ancak Cumhuriyet döneminin İzmirli'den sonra hadis alanında yapılan ikinci çalışma olması açısından önemlidir. Çalışmamızın devam eden kısmında eserinde çok fazla tartışmaya yer vermeyen Hüseyin Avni'nin düşünce yapısını daha iyi anlamak için İzmirli'de yapıldığı gibi ilimler tasnifi, tarih ve hadis tarihi ilişkisi hadislerin yazılması meselesi gibi konuları bazı misallerle ayrıntılı bir şekilde ele alacağız. Ancak İzmirli'de ele alınan Buhari ve Müslim'in eserlerine bakışı ve Hanefilerin hadis anlayışına değinmesi gibi meselelerin Hüseyin Avni'nin eserinde bir tartışma konusu oluşturmamasından dolayı bu kısımda bu başlıklara yer verilmeyecektir.

3.1. İlimler Tasnifi

Hüseyin Avni Arapkırlı'da İzmirli İsmail Hakkı'da görüldüğü gibi eserine ilimler tasnifi ile başlamaktadır. Buna göre ulûm-i İslâmiyye'yi ulûm-i 'âliye ve ulûm-i âliye olarak ikiye ayırmaktadır. Ulûm-i 'âliye'den saydığı ilimler ilm-i tefsir, ilm-i hadis ve ilm-i fıkıh iken ulûm-i âliye'nin kısımları ulûm-i Arabiyye ve ulûm-i edebiyye'dir. Ulûm-i 'âliye'den saydığı hadis ilmini ise İzmirli gibi rivâyetü'l-hadis ve dirâyetü'l-hadis olmak üzere ikiye ayırmaktadır.⁹⁷ Daha önce de ifade edildiği üzere İzmirli'nin tasnifiyle neredeyse birebir aynı olan bu tasnif Osmanlı ilim geleneğinin bir devamı özelliğindedir. İzmirli gibi kelamcı yönüyle tanıtan Hüseyin Avni Arapkırlı'nın de hususen mantık ve felsefe gibi ilimlerde görülen bu geleneği hadis ilminde devam ettirdikleri söylenebilir.⁹⁸

3.2. Tarih ve Hadis Tarihi İlişkisi

Hüseyin Avni'nin tarih ve hadis ilimleri arasında kurduğu bağlantı İzmirli'ye göre daha nettir. Zira İzmirli'nin rivâyet ilimleri diye nitelediği tarih ilimlerinin alt dallarından birini Hüseyin Avni doğrudan hadis diye belirtmektedir. Ona göre tarih ilmi, umûmî ve hususî olarak ikiye ayrılmaktadır. Târîh-i umûmî bütün milletlerin geçmişteki hayatı, olayları ve bunların zamanlarından bahseden bir ilimdir. Târîh-i hususî ise yalnız bir kavmin veya devletin ahvalinden, ilim ve örfünden ve bunların zamanından bahseden bir ilimdir. Hüseyin Avni'ye göre her kavme ve ilme dair hususi tarihler yazılmıştır ve hadis tarihi de bunlardan biridir.⁹⁹

Buna göre Hüseyin Avni, kaleme almış olduğu bu eserin kapsamını tarih ilminin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Ancak ilimler tasnifinde hadis ilmini rivâyet ve dirâyet olarak ulûm-i İslâmiyye'nin ulûm-i 'âliye kısmında değerlendirmesi konuyla ilgili bir kafa karışıklığına sebep olmaktadır.

Yukarıda görüldüğü üzere kendisi hadis tarihi ilmini tarih ilminin bir parçası saymaktadır. Bu durumda Hüseyin Avni, hadis ilminin genel itibarıyla tarihin bir parçası olarak görülmediği sonucunu beraberinde getirmektedir. Ancak konuyla ilgili cümlesinde müellifin "işte takriri sadedinde bulunduğunuz (târîh-i hadis) dahi bir târîh-i hususidir"¹⁰⁰ ifadesini kullanması ve eserin içeriğinin hadis ilminin tarih, usul, cerh ta'dil gibi farklı kısımlarına şamil olması da onun sadece hadis tarihini, tarih ilminin bir parçası olarak görmediğini göstermektedir.

Hüseyin Avni'nin hadis tarihi ile ilgili kaleme aldığı *el-Bugyetu'l-hasîs fî Târîhi'l-Hadis* isimli eserine bakıldığında da eserinde İzmirli'nin *Hadis Tarihi* isimli eserinin aksine hadis ilminin tarihsel süreç üzerinde daha fazla durduğu söylenebilir. Nitekim hadis usulü veya cerh ta'dil ile ilgili kısımların eserde çok muhtasar bir şekilde aktardığı ancak hadislerin yazılması ve özellikle sahabe dönemindeki hadis ilminin gelişimi hususunda özellikle durduğu söylenebilir. Bu durum da

⁹⁷ Arapkırlı, *el-Bugyetu'l-hasîs fî Târîhi'l-Hadis*, 2-3.

⁹⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi İzmirli İsmail Hakkı'nın *Hadis Tarihi* isimli eserindeki İlimler Tasnifi başlığında geçtiği için bu kısımda ayrıntıya girilmeyecektir. Orada ulaşılan sonuca göre ise İbn Haldûn, Taşköprülüzâde ve Saçaklızâde'nin tasnifiyle bazı isimlendirmeler dışında bu tasnifin de benzerlik gösterdiği söylenebilir.

⁹⁹ Arapkırlı, *el-Bugyetu'l-hasîs fî Târîhi'l-Hadis*, 6.

¹⁰⁰ Arapkırlı, *el-Bugyetu'l-hasîs fî Târîhi'l-Hadis*, 6

668| Nilüfer Kalkan Yorulmaz. Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ... onun hadis ilmini tarih perspektifinden ele aldığını göstermektedir. Nitekim eserinin başında kendisi de zaman esaslı bir eser yazacağını ifade etmektedir.¹⁰¹

Bu bağlamda İzmirli'nin satır aralarında söylediğini Hüseyin Avni daha açık bir şekilde ifade etmekte ve hadis ilmini tarih ilminin bir alt başlığı olarak kabul etmekte ve muhtemelen Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nin açılma ve ders isminin hadis ve hadis tarihi olarak değiştirilme amacına uygun bir şekilde hareket etmektedir. Ancak bunu yaparken de muhtemelen hadis ilmine attığı şeref¹⁰², medreseli oluşu ve daha önce Dârülfünun-i Şahane bünyesinde kurulan Dârülfünun Ulûm-ı Aliye Şubesi'nin müfredatına hadis derslerinin de dahil olması sebebiyle ayrıca onu ulûm-i İslamiyye'den saymaktadır. Aslında İzmirli 'de olduğu gibi Hüseyin Avni'de de gelecektekenden getirmiş olduğu birikim ile yeni oluşturulmaya çalışılan modern çizgi arasındaki tereddüdü göstermektedir.

3.3. Hadislerin Yazılması Meselesi

Hadislerin yazılması meselesiyle ilgili güncel tartışmalar üç ana grup etrafında İzmirli'nin konuyla ilgili görüşleri aktarılırken değinilmiştir. O sebeple bu başlık altında doğrudan Hüseyin Avni Arapkirli'nin konuyla ilgili yaklaşımına yer verilecektir. Hüseyin Avni Arapkirli hadislerin yazılması meselesiyle ilgili olarak sahabeden aktarılan ve birbirine mütearız olan hadisleri aktarmaktadır. Bilindiği üzere bu hadisler Hz. Peygamber'in ashâbdan bazısına hadislerin yazılması için izin verirken bazısına izin vermemektedir.¹⁰³ Hüseyin Avni bu durumun sebebinin ise hadislerin Kur'an ile karışması endişesine bağlamakta ve bu endişe ortadan kalktıktan sonra ise hadislerin yazıldığını "İşte bu hal, Ömer b. Abdulazîz'in zaman-ı hilâfetine kadar böylece ehâdis-i şerîfe ekseriyyen mahfûz-ı sudûr olarak müşâfeheden nakl ve rivâyet olmak suretiyle devam etti" ifadeleriyle ortaya koymaktadır.¹⁰⁴

Yukarıdaki ifadeler ilk okuyuşta hadislerin tedvin dönemine kadar yazılmadığı yönündeki görüşü destekler görünmektedir. Ancak burada Hüseyin Avni'nin koymuş olduğu ekseriyyen kaydı da ayrıca dikkat çekmektedir. Bu durum da nadiren de olsa Hz. Peygamber döneminde bazı yazılı kaynakların bulunma ihtimaline işaret etmektedir. Nitekim hadislerin râvilerin kalplerinde mahfuz olduğunu ifade etmesi ve ekseriyyen şifahi olarak nakledildiğini belirtmesi bunun en önemli göstergesidir. Ancak Hüseyin Avni'nin İzmirli'den konuyla ilgili temel farkı konuyla ilgili iddiasını daha açık bir şekilde ortaya koymasındır.

SONUÇ

Bu çalışmamızda modern bir kavram olan Üniversite'nin hayatımıza girmesi ve yine modern bir kavram olan İlahiyat Fakülteleri'nin açılmasıyla birlikte hadis-i şerîf ve usûl-i hadis ismiyle programda olan hadis derslerinin hadis ve hadis tarihi diye değiştirilmesi, ders sürelerinin kısaltılması, derslere özellikle hadisçi yönüyle tanınan hocalar yerine kelam çalışmalarıyla bilinen kişilerin girmesi gibi hususların hadis alanında bir dönüşümü amaçladığı açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca dönemin sosyal ve siyasi tarihi bağlamında bakıldığında da İngiliz sömürsündeki Hint alt kıtasında ortaya çıkan Kur'anîyyûn hareketi, Mısır'daki modernizm söylemlerinin Türkiye'ye etkisi ve Türkiye Cumhuriyet'inde bir geleneği temsil eden medreselerin kapatılarak üniversitelerin kurulması da bu dönüşümü destekler nitelikte görülmektedir. Ancak derslerde okutulan metinlerden hareketle bu dönüşümün ne kadar gerçekleştirilebildiği ana hedefi ekseninde gelenekle irtibatın nasıl devam ettiği ya da modern diyeceğimiz hususlara ne kadar girildiği konusunda bir şey söylenmesi gerekirse dönemin hadis ve hadis tarihi ders içeriklerinde geleneğe bağlılık kuvvetli ancak bazı noktalarda üstü kapalı eleştirilerin aktarıldığı bir arada kalmışlığı yansıttığı söylenebilir. Aslı itibarıyla Dârülfünun İlahiyat Fakültesi'nin bir sorun teşkil etmediği daha önce kapatılan şubeler gibi yeni adım ve denemelerin bir halkasını oluşturduğu ve sonunda muhtemelen bu arada kalmışlık ve belki de medrese eğitiminden geçmiş olmaları sebebiyle moderne olan bağlılıkları başarılı

¹⁰¹ Arapkirli, *el-Bugyetu'l-hasis fi Tarihi'l-Hadis*, 5.

¹⁰² Arapkirli, *el-Bugyetu'l-hasis fi Tarihi'l-Hadis*, 1.

¹⁰³ Arapkirli, *el-Bugyetu'l-hasis fi Tarihi'l-Hadis*, 21-23.

¹⁰⁴ Arapkirli, *el-Bugyetu'l-hasis fi Tarihi'l-Hadis*, 24.

görünmediği için kapatıldığı hadis dersleri temele alındığında düşünülebilir. Bu hususun tespiti için ise dönemin İslami ilimler eğitiminin tüm alanları kapsayacak şekilde yapılması gerekmektedir.

Öncelikle eserlerle ilgili genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılırsa aslında her iki müellifin de farklı metotlar izlediği söylenebilir. Nitekim İzmirli'nin tartışmalı konulara daha fazla girdiği, tartışmaları konularla ilgili görüşlerin aktarımında klasiğe dayanmaya çalıştığı, genelde konuyla ilgili yorumunu belirtmediği ancak tartışmalara yer verdiği ve meselelere tümüyle geleneksel eksende yaklaşmadığı söylenebilir. Nitekim Buhâri ve Müslim eleştirisi yaptığı kısımlarda eserlerin değerini belirttikten sonra onlar hakkında yapılan eleştirileri Dârekutni'ye dayandırarak vermesi bunun en temel örneklerinden biridir. Bir diğer konu ise özellikle ilk dönemlerdeki ehl-i rey ve ehl-i hadis tartışmaları ve ehl-i hadise ait usul eserlerinin içeriği düşünüldüğünde Hanefilerin görüşlerine eserde yer vermesi ve bu konularda Hanefileri eleştiren bir üslup benimsememesi de aslında onun meselelere klasik hadis usulü gibi yaklaşmadığını göstermektedir. Bunun yanında bu konunun kendi siyasi geçmişi ve birikiminin bir sonucu olduğu da söylenebilir. Bununla birlikte İzmirli'nin eserinde en dikkat çeken husus özellikle hadislerin yazılması ve hadis-tarih ilişkisi kısmında görüldüğü üzere konuyla ilgili fikirlerini net bir şekilde ortaya koymamış olmasıdır. Satır arasında verdiği bilgilerden görüşlerini anlamaya çalıştığımız İzmirli'nin klasik çizginin dışına çıkma hususunda bir endişe taşıdığı söylenebilir. Ancak İzmirli'nin Hadis Tarihi dersleri kapsamında özellikle usul konularına geniş yer verdiği ve bu bağlamda ders ismiyle içeriğinin uyum sağlamadığı görülmektedir. Anlaşıldığı üzere onun hedefi hadis ilmini tarih olarak aktarmaktan ziyade daha medrese birikimini de kullanarak farklı ilim, mezhep ve ekollerle ilişkilerine işaret etmekte ve eleştirel bir zeminde okutmaktır.

Buna karşın Hüseyin Avni eserinde tartışmalı konulara pek girmemiş ve eserini daha çok zamanı itibar alarak dersin müfredatına da uygun bir şekilde bir tarih kitabı temelinde ele almıştır. Zira eserde az önce İzmirli'nin girmiş olduğu tartışmalı konuların hiçbirine girilmemiş olması, usul konularının çok muhtasar geçilmesi ve bunun yanında hadis ilminin devirlere ayrılarak aktarılması bunun en bariz örneklerindedir.

Her iki müellife gelenek ve modern arasında bir çizgi de bakılmaya çalışıldığında ise ikisinden birine gelenekçi ve modern tanımlaması yapılmasının mümkün olmadığı ancak yeni bir yöntem arayışında oldukları söylenebilir. Nitekim her ikisinde de gördüğümüz üzere konuya ilimler tasnifi ile başlama geleneği aslında hadis ilmi için dahi yeni bir durum olmayıp Osmanlı'dan gelen ilmi birikimin bir sonucu gibi düşünülebilir. Bunun yanında İzmirli'nin eserine Hanefilerin hadis anlayışını alması da aslında Osmanlı ilim geleneğinin hadis usulü alanındaki bir yöntemini yukarıda verilen örnekler çerçevesinde yansıtır görünmektedir.

Bunun yanında özellikle hadislerin yazılması hususundaki duruşları da onlarla ilgili net bir tanımlamayı imkânsız kılmaktadır. Zira İzmirli'nin ashâb'ın evrâk-ı mahsûsasında hadislerin mahfuz olduğunu söylemesi, bunun yanında Hüseyin Avni'nin hadislerin vahiy kaynaklığı olduğunu ve korunduğunu belirtmesi ancak bunun yanında hadislerin Hz. Peygamber döneminde genel itibarıyla yazılmadığına dair cümleler kurmaları da verilen örnekler çerçevesinde aslında gelenek ve modern arasındaki bir dilemmenin bir neticesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca hadis ilmi ile tarih ilmi arasındaki ilişkiyi kurarken zikrettikleri birbirine mütearız tasnifler ilmi birikimlerinden getirdikleri tasnif anlayışı ile modern bir kurumda verilmek istenen hadis tarihi derslerinin muhtevası arasında bir ikilem yaşadıklarını göstermeye delil olarak kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Abbott, Nabia. *Studies in Arabic Literary Papyri: Qur'anic Commentary and Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press, 1967.
- Ahatlı, Erdinç. "İzmirli İsmail Hakkı'nın Yeniden Neşredilen Hadis Tarihi Adlı Eseri Üzerine". *Marife* 2/2 (2002): 229-336.
- Akalın, İsa. "Hüseyin Avni Arapkirli'nin Arapça Usûlu'l-hadis Elyazması Ders Notları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017): 115-143.

670| Nilüfer Kalkan Yorulmaz. Usul-i Hadis'ten Hadis Tarihi'ne: Dârülfünun İlahiyat'ta ...

- Akın, Nimetullah. "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008): 47-70.
- Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Arapkirli, Hüseyin Avni. *el-Bugyetu'l-hasîs fi Tarihi'l-Hadis*. Yazmalar, ny: 1a-84b. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
- Arapkirli, Hüseyin Avni. *Usûli'l-hadis*. Hüseyin Avni Arapkirli, 593: 1a-48b. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
- Aziz, Ahmed. *Islamic Modernism in India and Pakistan: 1857-1964*. London: Oxford University, 1970.
- Babanzâde, Ahmed Naim. *Hadis Usulu*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2009.
- Baloğlu, Adnan Bülent. "İzmirli İsmail Hakkı'nın 'Yeni İlm-i Kelam Anlayışı'," *İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu 24-25 Kasım 1995*. Ed. Mehmet Şeker, Adnan Bülent Baloğlu. 93. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). *30-11-1-0 Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı*. 8- 32 - 18.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA). *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO)*. 8-11.
- Bedir, Mürteza. "İslam Düşünce Geleneğinde Nakli Düşünce Kavramı ve İbn Haldun". *İslam Araştırmaları Dergisi* 15 (2006): 5-31.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Birinci, Ali. "İzmirli İsmail Hakkı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 535. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Cihan, Sadık. "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usulu Hadis Eserleri, Risaleleri ve Nuhbetu'l-fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümelemler". *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (1975): 127-136.
- Çetintaş, İbrahim. *Saçaklızâde ve İlimleri Sınıflandırması*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Çınar, Selime. *Farâbi'den Taşköprizâde'ye: İslam Medeniyeti'nde İlimler Tasnifinin Gelişimi*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2014.
- Dâvûd-i Karsî. *Şerhu Usûli'l-hadis*. İstanbul: Şifa Yayınları, 2013.
- Demir, Tahsin. *İzmirli İsmail Hakkı'ya göre İlimler Tasnifi*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2016.
- Dölen, Emre. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Darülfünun'da İlahiyat Öğretimi". *Dârülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*. Ed. Tahsin Özcan, Ahmet Hamdi Furat, Hüseyin Sarıkaya. İstanbul: Ada Ofset, 2010.
- Duman, Ali. "İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri ve Fıkıh". *Bilimname* 14/1 (2008): 59-78.
- Er, Hamit. İstanbul *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları*. İstanbul: Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi Şahinler Matbaacılık, 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*. Cidde: eş-Şeriketü Medineti'l-Münevver li't-Tıbaa' ve'n-Neşr, 1993.
- Gencer, Bedri. *İslam'da Modernleşme*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.
- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. London: 1971.
- H. M. Bukhari Lubis. "Dahlân Kiai Hacı Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 418. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Hatiboğlu, İbrahim. *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları: Hint Alt Kutası, Mısır ve Türkiye'de Hadis Tartışmaları*. İstanbul: Hadisevi, 2004.
- Hatiboğlu, İbrahim. *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni: Hint Alt Kutası, Mısır Diyarı ve Türkiye Modernleşmesi Üzerine*. İstanbul: Hadisevi, 2004.
- Hatipoğlu, Mehmed Said. "Müslüman Alimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelttiği Eleştiriler". *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3-4 (1997): 1-29.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1988.

- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “İslam Dünyasının İlk İlahiyat Fakültesi”. *Dârülfünun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*. Ed. Tahsin Özcan, Ahmet Hamdi Furat, Hüseyin Sarıkaya. İstanbul: Ada Ofset, 2010.
- İlhan, Avni. “İzmirli'nin Mezhepler Tarihi Çalışmaları”. *İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu 24-25 Kasım 1995*. Ed. Mehmet Şeker, Adnan Bülent Baloğlu. 71/76. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- İşkodrâvi, İbrahim Sıdkı. *Risâle fi'l-usûl*. Hacı Mahmud Efendi, 590/1: 81a-99b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Hadis Tarihi*. Nşr. İbrahim Hatiboğlu. 1. Baskı. İstanbul: Dârulhadis, 2002.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Muhassalü'l-kelâm ve'l-hikme*. Dârülhilâfetalaliyye: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1336.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Tasnifu'l-ulûm*. İzmirli İsmail Hakkı, 3759: 1a-7b. Süleymaniye Kütüphanesi.
- Jaynboll, G.H.A. *Muslim Tradition*. London: Cambridge University Press, 2008.
- Kızıl, Fatma. “Türkiye’de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): 303-331.
- Mehmet Ali Aynî. *Dârülfünun Tarihi*. İstanbul: Yeni Matbaa, 1927.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: Oxford, 1975.
- Schoeler, Gregor. *The Genesis of Literature in Islam*. Edinburgh: Edinburgh Press, 2009.
- Sezgin, Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Kitabiyat, 2000.
- Şeker, Mehmet. “İzmirli İsmail Hakkı'nın ‘Tasnifu'l-ulûm’ İsimli Eseri”. İzmirli İsmail Hakkı Sempozyumu 24-25 Kasım. Ed. Mehmet Şeker, Adnan Bülent Baloğlu. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Taftazânî, Saduddin. *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenqîh*. Beyrut: Şeriketu dâri'l-Erkam b. Ubey el-Erkam, ty.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde*. Kahire: Dâru'l-kütübi'l-hadise, 1968.
- TBMM. *Meclis Tutanakları* (23.05.1926). 2: 445-447.
- Tekin, Dilek. “Batılı Araştırmacıların Hadislerin Yazılı-Şifâhî Rivayeti Meselesine Bakışları”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015): 41-62.
- Yurdagür, Metin. “Arapkirli, Hüseyin Avni”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 3: 331. Ankara: TDV Yayınları.
- Yücel, Ahmet. “Hadis İlminde Tarih Anlayışı ve Tarih Yazıcılığı”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): 271-302.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2018.